

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Cecilie Hortemo

Orkla Grube-Aktiebolags forhold til L. Possehl & Co. 1904-1918

Kobberholdig svovelkis og utvikling av markedsapparat til det internasjonale markedet

Masteroppgave i historie

Veileder: Espen Storli

Trondheim, mai 2018

Cecilie Hortemo

Orkla Grube-Aktiebolags forhold til L. Possehl & Co. 1904-1918

Kobberholdig svovelkis og utvikling av
markedsapparat til det internasjonale markedet

Masteroppgave i historie
Veileder: Espen Storli
Trondheim, mai 2018

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Innhold

Forord	iii
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Presentasjon av oppgaven	1
1.2 Avgrensning av tema og problemstilling	2
1.3 Oversikt over litteratur	2
1.4 Kildematerialet	7
1.5 Oppgavestruktur	8
Kapittel 2: Bakgrunn	11
2.1 Innledning	11
2.2 Norsk bergverksindustri ved århundreskiftet 1800-1900	11
2.3 Hva var det kobberholdig svovelkis ble brukt til?	15
2.4 Orklas utvikling og virksomhet	16
2.5 L. Possehl & Co	19
2.6 Oppsummering	20
Kapittel 3: Orklas begynnelse 1904-1911	23
3.1 Innledning	23
3.2 Utviklingen i driften	24
3.3 Lån med Possehl	26
3.4 Kontrakt med Chemische Industrie AG.	29
3.5 Fearnley & Eger	31
3.6 Økonomiske problemer	34
3.7 Endringer i styret.	36
3.8 Oppsummering	37
Kapittel 4	39
4.1 Innledning	39
4.2 Brannen og gjenoppbyggingen.	39
4.3 Kupferhütte Bochum	43
4.4 Zellstoffabrik Waldhof	45
4.5 Stordø kisgruber	48
4.6 Forholdet mellom Orkla og Possehl i perioden	50
4.7 Hammelrath-saken	51

4.8 Oppsummering	52
Kapittel 5: 1914-1918	55
5.1 Innledning	55
5.2 Første verdenskrig.....	55
5.3 Kobberkisavtalen	57
5.4 Endringer i markedet og generell drift	60
5.5 L. Possehl & Co.	63
5.6 Oppsummering	67
Kapittel 6: Konklusjon	69
Kilder og Litteratur	75
Kilder	75
Litteratur	76

Forord

I løpet av de to siste årene som har gått har jeg lært utrolig mye. Oppgaven har vært tidkrevende, men også veldig spennende. Det har også vært hektisk, men i tillegg inspirerende.

Først og fremst vil jeg takke veileder Espen Storli for hele tiden å gi et kritisk blikk på arbeidet mitt. For gode faglige innspill på tekst vil jeg takke alle som har deltatt på Fate of Nations-prosjektet. Også Torstein Bach som er ansvarlig for Orklas arkiver på Løkken, vil jeg takke. Hans hjelp om orientering av arkivet og til å hjelpe meg å finne bortgjemt kildemateriale, har vært uvurdelig for resultatene av mine funn. I tillegg vil jeg takke kjæresten min Jørgen for å ha vært til støtte, og tålmodig hørt hva jeg har funnet. Jeg vil også takke hans mor, Marit, for å ha tatt seg tiden til å korrekturlese hele oppgaven.

Uten disse tror jeg oppgaven min ville blitt ganske annerledes.

Cecilie Hortemo

Trondheim, mai 2018.

Kapittel 1: Innledning

1.1 Presentasjon av oppgaven

«Liv i de døde Ben»¹

Bergverksdriften i Norge var på veg ned ved århundreskiftet 1800-1900. Flere gruver ble lagt ned, enkelte av dem på grunn av for lave priser på kobber. Ny teknologi hjalp, i det første tiåret av 1900-tallet, med å vekke «døde» gruvesamfunn til «live» igjen. Dette var på et tidspunkt hvor Norge gikk gjennom industrialisering. Noe av hva som hjalp gruvesamfunn tilbake til live var elektrisitet ved hjelp av vannkraft. Også etterspørsel av nye varer, som svovelkis hjalp. Til sammen ga dette grunnlaget for storindustri generelt, men det skulle også gi grunnlag for Orklas drift på Løkken Verk.

Orkla Grube-Aktiebolag ble stiftet i 1904 av Christian Thams. Selskapets drift fant sted på Løkken Verk, hvor det tidligere hadde blitt utvunnet kobber. Løkken Verks drift begynte i 1654 etter at kobberforekomstene først ble oppdaget. Driften hadde den gang fått økonomisk støtte fra utenlandske aktører. I all hovedsak tyskere hadde investert i Løkken verk. Malmen som fantes i gruva var også rik på svovel, men fordi man ikke hadde teknologien til å gjøre nytte av svovelet ble dette kastet. I siste halvdel av 1800-tallet ble teknologi utviklet. Denne teknologien gikk ut på å konsentrere svovelinnholdet i malmen, eller kisen, og gjorde den til en handelsvare. Teknologien som ble brukt for konsentrasjon gikk ut på å brenne kisen i en desoksiderende flamme, og var utviklet av Mathias Wilhelm Sinding.² I tillegg ble flotasjon brukt for å konsentrere svovelinnholdet, ved hjelp av vaske kisen. Det var flotasjon Orkla brukte i sin drift.

Det var billigst å eksportere kisen utenlands for videre ekstraksjon av svovel. Etter at svovelet hadde blitt tatt ut av kisen, såkalt avbrann, var kobberet fortsatt igjen. Da kunne kobberet tas ut av avbrannen, raffineres, og til slutt selges. Dette var Orklas plan, men kapitalen strakk ikke til. Derfor så de seg nødt til å ta opp lån, og de endte med å ta opp lån hos det tyske handelsselskapet L. Possehl & Co.

¹ Hodne, F. (1981). *Norges økonomiske historie 1815-1970*: 533.

² Lødrup, H. P. (1954). *Løkken Verk: en norsk grube gjennom 300 år*: 121.

1.2 Avgrensning av tema og problemstilling

Oppgaven skal altså handle om Orkla sin virksomhet og om deres vei ut til de utenlandske markedene. Oppgavens avgrensning er fra 1904 til 1918. I 1904 ble Orkla som selskap stiftet, og i 1918 gikk første verdenskrig mot slutten. I denne perioden eksporterte Orkla fremfor å produsere ferdig raffinerte produkter, i form av svovel og kobber selv. Dette var fordi de for det første ikke hadde teknologien, og for det andre var det billigere for selskapet å eksportere.

I prosessen med å få tilgang til det utenlandske markedet, tok de opp lån fra Possehl. Sammen med lånet fikk Orkla en avtale om salgsrepresentasjon fra det tyske handelsselskapet. På denne måten fikk Orkla tilgang til det utenlandske markedet, gjennom Possehl. Her fantes det unntak, og det var ikke overalt Possehl representerte Orkla. Likevel førte denne forbindelsen til at markedsapparatet var vendt mot Tyskland.

Under første verdenskrig ble forbindelsen forstyrret på grunn av krigsøkonomien. Produksjon og handel i verden ble snudd opp ned fordi det utviklet seg en krigsindustri i Europa. Råvarer som korn ble importert fra Nord-Amerika. Orkla ble påvirket fordi Norge ble presset til å slutte å eksportere fisk og kobbermalm til Tyskland. Orklas avtaler med tyske kunder måtte vike for England og Rio Tinto. Markedsapparatet skiftet fokus.

Problemstillingen for denne oppgaven vil derfor være hvor Orklas markedsapparat var i perioden 1904-1918. Hvordan endret den seg, og hvordan påvirket det forholdet til Possehl? Denne oppgaven føyer seg også inn i et større prosjekt om selskaper i den globale økonomien.

1.3 Oversikt over litteratur

Det finnes en god del litteratur om norske gruver, og internasjonale gruver og selskaper. Likevel er det lite å finne om hvordan norske gruveselskaper bygget opp markedsapparatene sine og fant veien til internasjonale marked i min periode. Det som allerede finnes tar for seg drift og sosiale forhold, men lite om hvordan gruvene kom inn på internasjonale marked og hvordan de forholdt seg til konkurrerende aktører.

Løkken Verks historie er lang, og Orkla føyer seg inn i dette. Flere bøker har blitt skrevet om Orklas historie, og som oftest i forbindelse med jubileum. Bøkene går inn på utviklingen i driften både teknisk og økonomisk.

Den første av disse bøkene er *Løkken Verk: En norsk grube gjennom 300 år*.³ Den er skrevet av flere forfattere, men det er Hans P. Lødrup som var redaktør for boka. Kapittelet om merkantil utvikling har vært det mest relevante for denne oppgaven, og det er det Lødrup selv som har skrevet. Dette kapittelet forteller om opprettelsen av Orkla, avtaler og forhold under unionsoppløsningen og første verdenskrig. Det kapittelet ikke går nøyere inn på er flere avtaler og markedsapparatet generelt. Han kommer med en ganske alvorlig påstand. Det er at Possehl med vilje påvirket Orklas drift så en retning av å slå dem konkurs, for så å kjøpe Orkla opp. Forfatter Lødrup var født i 1885 og var egentlig redaktør i Aftenposten da boka ble publisert i 1954. Han var også politiker for Høyre, og satt flere år i Oslo bystyre. Han døde ikke lenge etter at boka hadde blitt utgitt. Som tittelen tilsier var den skrevet i anledning 300-års jubileet på Løkken. Kisforekomstene på Løkken ble oppdaget på 1650-tallet, og driften kom i gang i 1654. Orkla Grube-Aktiebolag var selv bidragsyter for denne boka, og det påvirker formuleringene enkelte steder. Det betyr Lødrup har hatt tilgang til Orklas arkiver. Han har i tillegg fått Wallenbergs arkiver som ligger i Stockholm.

Den andre boka om Orkla er et samarbeid mellom forfatterne Trond Bergh, Harald Espeli og Knut Sogner. Tittelen på boka er *Brytningstider: Storselskapet Orkla 1654-2004*.⁴ Også denne boka er utgitt i forbindelse med et jubileum, Orklas 100-års jubileum. I boka blir det argumentert at fordi Orkla som selskap arvet driften fra Løkken Verk, så var selskapet Orkla 350 år i 2004. Den delen som er mest relevant for denne oppgaven er skrevet av Knut Sogner, og han nevner forholdet til Possehl i større grad enn Lødrup. Boka baserer likevel den relevante delen mye på hva Lødrup har skrevet tidligere. Den sier ikke så fryktelig mye mer om markedsapparatet til Orkla mellom 1904 og 1918. Alle de tre forfatterne er ansatte ved BI, og alle tre er historikere. Også denne boka er skrevet på oppdrag fra Orkla. I likhet med Lødrups bok blir påstanden om at tysk innflytelse i Orkla bevisst var for å drive selskapet

³ Lødrup 1954.

⁴ Bergh, T. Espeli, E. Sogner, K. (2004). *Brytningstider: Storselskapet Orkla*.

konkurs, også presentert. Dette er en ganske alvorlig påstand, og den skal jeg undersøke nærmere i denne oppgaven.

Den tredje boka er skrevet av Elsa Reiersen, og ble publisert i 2004. Tittelen på boka er *Fenomenet Thams*,⁵ og går egentlig ikke så mye inn på Orkla, som slekta til Orklas grunnlegger Christian Thams. Det var hans far Marentius Thams som grunnla M. Thams & Co, og Christian arvet det. M. Thams & Co var en av aksjonærene i Orkla. Reiersen skriver også om opprettelsen av Orkla, men hun gir en litt annen innfallsvinkel enn tidligere. I tillegg gir hun bedre innsikt i Christian Thams som person. Det er også noe om Possehl som lånegiver og representant for salg, men hun skriver lite om markedsapparatet. Elsa Reiersen er historiker og da hun holdt på med prosjektet om Thams fikk hun støtte av blant annet Orkla og Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications A/S. Da har hun antageligvis også fått tilgang til Orklas arkiver, og eventuelt hva Salvesen og Thams har hatt å tilby. Ordlyden i denne boka er likevel mer nøytral enn for eksempel hos Lødrup.

De neste bøkene er om litteratur som nevner forholdet Orkla og Possehl fra utlandet. Dette er for det internasjonale aspektet av handel med kobberholdig svovelkis. De første forteller om Possehls aktivitet i perioden, og den siste tar for seg historien til Rio Tinto.

Den første boka om Possehl heter *Vom Handwerker zum Unternehmer: Die Lübecker Familie Possehl*,⁶ av Jan Jasper Fast. Han er en tysk historiker ved Helmut Schmidt Universitet i Hamburg. Boka han har skrevet er av en serie om Lübecks historie fra byens arkiv. Boka er trykt med støtte fra L. Possehl & Co. mbH., og ble publisert i 2000. Den tar for seg mye av Possehls aktiviteter i Sverige. For eksempel nevnes det at Possehl investerte i byggingen av Ofotbanen, jernbanen mellom Narvik og Luleå via Kiruna. Jernbanen har vært særlig viktig for tysk handel gjennom historien. Det blir også nevnt at Possehl har aksjer i Norge, deriblant på Løkken Verk, men dette er i veldig få trekk. For ellers går den ikke veldig nøye inn på aktivitetene i Norge. Derimot beskrives forholdet som veldig positivt for Possehl, og at de mistet innflytelse hos Orkla nevnes knapt med et ord. Det han går nærmere inn på er at Emil

⁵ Reiersen, E. (2006). *Fenomenet Thams*.

⁶ Fast, J. J. (2000). *Vom Handwerker zum Unternehmer: Die Lübecker Familie Possehl*.

arvet selskapet av sin far Ludwig Possehl. I tillegg forklarer Fast godt hvilke forhold Possehl hadde å gjøre med da første verdenskrig brøt ut. Krigen bidro til at forholdet mellom Possehl og Orkla forandret karakter. Fast har hatt støtte fra Possehl, og han har hatt tilgang til Statsarkivet i Hamburg, og byarkivet i Lübeck.

Den andre boka om Possehl er en doktoravhandling som er skrevet av Friedhelm Plücker. Avhandlingen har tittelen *Die schwedischen Eisenerzbergbau und siende Beziehungen zur westdeutschen Eisenhüttenindustrie 1880-1965*,⁷ og ble publisert i Köln i 1969. Den handler om tyske investeringer i Sverige i forhold til jern og tilførsel til industrien i Vest-Tyskland. Den tar i all hovedsak for seg Possehls aktiviteter i Sverige, men den nevner også Ofotbanen, og i nærmere detalj. I tillegg nevner den også Possehls interesser i Sydvaranger Gruver, som utvant jernmalm. Han nevner derimot ingenting om Orkla. Plücker har hatt tilgang til en rekke arkiver, deriblant LKABs arkiver i Stockholm, fra Thyssen Röhrenwerke AG i Düsseldorf, og dokumenter fra Det svenske handelskammer i Vest-Tyskland, Düsseldorf.

Den tredje boka som tar for seg Possehl er *Bank och Industriellt genombrott: Stockholm Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900*,⁸ av Olle Gasslander. Den ble publisert i 1959, og den tar i hovedsak for seg Stockholms Enskilda Bank (SEB) som var eies av Wallenberg-familien. Wallenbergerne hadde også aksjer i Orkla, men de hadde forbindelser med Possehl fra tidligere. Possehl blir i denne boka beskrevet som en litt brysom aktør, som konkurrerte med svenske aktører om investeringer og innflytelse, i Sverige. Den forteller om Possehls forhold til Orkla og når forholdet blir et problem, men den sier ikke så veldig mye om Orklas markedsapparat. Boka, eller bøkene i to bind, er skrevet på oppdrag av SEB, i forbindelse med bankens hundreårsjubileum. Gasslander var født i 1915 og hadde utdannelse i felt som historie og geografi, men han fokuserte mest på historie. Han mottok doktorgraden sin i 1950. Han døde i 1962.

⁷ Plücker, F. (1969). *Die schwedischen Eisenerzbergbau und siende Beziehungen zur westdeutschen Eisenhüttenindustrie 1880-1965*.

⁸ Gasslander, O. (1959). *Bank och Industriellt genombrott: Stockholm Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900*.

Enda en bok som går inn på Possehl som selskap og deres interesser i Sverige er *Nittonhundratalet: Fagerstabrukens Historia*⁹. Denne boka er skrevet Ernst Söderlund og P. E. Wretblad. Boka er en del av flere bind, hvorav denne boka er nummer tre i rekken. Den er skrevet med Fagersta Bruk som bidragsyter. Fagersta Bruk var en stålfabrikk som Possehl eide aksjer i. Den tar for seg Possehl i første verdenskrig, også i stor detalj, men fra et svensk perspektiv. Orkla derimot nevnes ikke i det hele tatt. Söderlund og Wretblad var begge historikere. Den førstnevnte har tatt for seg den økonomiske delen av boka, og den sistnevnte den tekniske biten.

Charles Harvey skrev boka *The Rio Tinto Company*,¹⁰ og publiserte den i 1981. Boka tar for seg Rio Tintos historie fra selskapet ble opprettet i 1873 til 1954. Siden Rio Tinto ble en aktuell forbindelse under første verdenskrig, nevnes Orkla. Forbindelsen fortsatte også i mellomkrigstiden. Dette gir innsyn i Orklas markedsapparat fra et annet selskaps synspunkt, hvilket er interessant. Den gir også innblikk i handelen med svovelkis internasjonalt. Rio Tinto var i perioden et av verdens største selskap som drev med handel av svovelkis. Harvey skrev denne boka som en uavhengig forsker. Han hadde derfor ingen bidragsytere til boka. Ei heller er den skrevet i forbindelse med et jubileum.

En bok som er mindre viktig, men verdt å ta opp er *Norge og Verdenskrigen*¹¹ som Wilhelm Keilhau har skrevet. Den ble publisert i 1927, og Keilhau har skrevet dekkende om Norges rolle i første verdenskrig. Han skriver om kobberavtalen som en del av Norges utenrikspolitikk under krigen. Denne var med på å endre handelspolitikken til Norge, og dermed også hvilke land Orkla eksporterte til. Den gir grunnlag for endring i Orklas markedsapparat, men på et ganske høyt plan. Den går ikke inn på noen gruveselskap spesifikt eller i detalj, og er av denne grunn perifer for oppgaven.

Gjenåpningen av gruvene på Løkken Verk var ikke noe isolert tilfelle. Det er også skrevet bøker om andre norske gruver, for eksempel Røros Kobberverk, Folldal Verk og Sulitjelma

⁹ Söderlund, E. Wretblad, P. E. (1958) *Nittonhundratalet: Fagerstabrukens historia*.

¹⁰ Harvey, C. E. (1981). *The Rio Tinto Company*.

¹¹ Keilhau, W. (1927) *Norge og Verdenskrigen*.

gruver. *Røros Kobberverk 1644-1974*¹² er skrevet av Gunnar Brun Nissen. Den ble publisert 1976, i forbindelse med et jublieum. Jurist og lagmann Nissen hadde tilgang på arkivmateriale fra Statsarkivet i Trondheim. Neste bok er om Folldal Verk. *Folldal Verk gjennom 240 år: Historiske trekk 1748-1988*¹³ har selve gruva som bidragsyter. Det er ikke spesifisert hvem som har skrevet bøkene eller hvem som er redaktør. Den er også skrevet i forbindelse med et jublieum, og har basert seg på lærer Per. B Støens arbeid i forbindelse med 200-års jubileet til gruva. Akkurat hvilke arkiver som eventuelt har blitt brukt, er ikke spesifisert. Den siste boka er om Sulitjelma gruver. Boka er en samling av kapitler om flere norske gruver, skrevet av Bergverkenes landssammenslutning. Ragnar Christoffersen har skrevet kapittelet om Sulitjelma i *Bergverkenes landssammenslutning gjennom 50 år: 1907-1957*.¹⁴ Hvor Christoffersen har fått kildene sine fra står ikke spesifisert. Disse bøkene er også ganske perifere for problemstillingen i min oppgave.

Disse bøkene er med på å fortelle hva som er skrevet tidligere, men de forteller ikke alt. Svært få av bøkene gir innblikk et tydelig i Orklas markedsapparat. Det gir mulighet for å tilføre noe nytt til den eksisterende forskningen. Denne oppgavens mål er nettopp det, å gi ny innsikt i Orklas markedsapparat og eksport mellom 1904 og 1918. Hva finnes så som kildemateriale?

1.4 Kildematerialet

Kildematerialet er ganske omfattende. Det er med andre ord stort potensiale for mine undersøkelser. Her er arkivene jeg vet det finnes materiale til å belyse oppgaven, og hvilke jeg har fått tilgang til. I Norge er det Orklas arkiver på Løkken Verk som er relevante, hverfall for Orkla. Riksarkivet har materiale om eksportforbudene under første verdenskrig, så disse er også interessante. I Riksarkivet er ikke den type materiale klausulert, så hvem som helst med interesse kan få innsyn i disse dokumentene. Orklas arkiver på Løkken er privat, og Orkla Industrimuseum har ansvaret for det. Her må man kontakte museet for å få innsyn.

¹² Nissen, G. (1976) *Røros Kobberverk 1644-1974*.

¹³ Folldal Verk. (1988). *Folldal Verk gjennom 240 år: historiske trekk, 1748-1988*.

¹⁴ Christoffersen, Ragnar «Sulitjelma Gruber» i: Bergverkenes landssammenslutning. (1957). *Bergverkenes landssammenslutning gjennom 50 år: 1907-1957*.

Mesteparten av kildematerialet som er brukt i denne oppgaven er fra Løkken Verk. Her finnes styreprotokollene til Orkla, sammen med protokoller fra generalforsamlinger, og mapper med brev mellom Orkla og Possehl. Mye av korrespondansen er på tysk, men protokollene har som oftest vært svenske.

I utlandet finnes også arkiver som kan belyse temaet i denne oppgaven. Possehl sine arkiver ligger antagelig i Lübeck, og det er sannsynligvis privat. Det betyr at man også her må kontakte de ansvarlige for arkivet for å få innsyn. Jeg sendte mail til selskapet i november 2016, men fikk aldri noe svar. Derfor har ikke innsyn i dette arkivet vært mulig. Et annet arkiv som kan gi flere nyanser i temaet mitt er Wallenberg-familiens arkiv i Stockholm. Dette er også et privat arkiv, og her er det ikke sjans for en masterstudent å få innsyn. For å få innsyn i dette arkivet må man ha doktorgrad. Dermed har jeg heller ikke fått mulighet til å besøke dette arkivet.

Jeg har ikke fått besøke så mange andre arkiver enn Orklas arkiver på Løkken og Riksarkivet. Dermed har jeg brukt mest materiale fra Orklas arkiver. De som er ansvarlige for dette arkivet har vært veldig behjelpelige. Dette arkivet er også såpass omfattende at jeg har hatt nok å se gjennom.

1.5 Oppgavestruktur

Oppgaven skal totalt ha seks kapitler. Tre av dem skal være empirikapitler, og et bakgrunnskapittel. Hver av de forskjellige kapitlene skal ha problemstillinger for sine kapitler som til sammen skal gi en konkret undersøkelse av primærkilder og sekundærlitteratur. Til slutt skal dette hjelpe meg med å besvare den overordnede problemstillingen.

Det andre kapitlet skal handle om bakgrunnen. Her skal jeg fokusere på hvilke faktorer som la til rette for Orklas drift, og hvorfor utviklingen skjedde akkurat da den gjorde. Jeg vil derfor undersøke hva som finnes av historie om bergverk, og hvordan familien Thams ervervet relativt store gruveområder i Meldal. Kapitlet er noe mer teknisk enn de andre, da det går inn på hvordan man utvant malm fra gruvene, og hva kobberholdig svovelkis ble brukt til. Likevel er det relevant å få med seg dette til de neste kapitlene, fordi hva kisen ble brukt til

påvirket hva slags selgere man hadde med å gjøre. I tillegg skal jeg gå litt i detalj på hvilke utfordringer Norge hadde som nøytralt land under første verdenskrig.

Kapittel tre er det første empirikapittelet. Her skal jeg undersøke kildene og få sammenheng i informasjonen ved å se på hva som har blitt skrevet om temaet tidligere. Formålet er å besvare problemstillingen for kapittelet. Jeg skal ta for meg perioden rundt 1904 og til og med 1911. Orklas virksomhet var i denne perioden helt i startfasen. Jeg skal derfor ta for meg hvilke tiltak selskapet gjorde for å komme seg ut i verden, og hvorvidt dette skapte problemer eller ikke. En brann, stramme vilkår på lån og generelt kostbare driftsløsninger skapte problemer for denne perioden.

I det fjerde kapittelet skal jeg fortsette undersøkelsen av kildene. Jeg skal fortsette å fokusere på den økonomiske utviklingen til selskapet. Denne gangen skal jeg fokusere på perioden mellom 1912 og til rundt krigsutbruddet i 1914. Orklas administrasjon ble skiftet ut i 1912. Hvilke tiltak ble da gjort økonomisk, og fikk Orkla noe mer overskudd i denne perioden sammenlignet med tidligere år? Endret markedesapparatet seg noe mellom 1912 og 1914? Jeg skal også se på enkelte av avtalene Orkla hadde, også i Norge, og hvordan Orkla forholdt seg til dette. Skiftet i administrasjonen førte til en mer kostnadseffektiv drift av selskapet, og det begynte å gå bra i forhold til profitt.

I kapittel fem skal jeg ta for meg årene 1914 til 1918. Norge erklærte seg nøytral under den første verdenskrigen. Likevel skulle eksport til krigførende land bli komplisert, særlig i forbindelse med Storbritannia og Tyskland. Jeg skal undersøke hvordan Orkla forholdt seg til den situasjonen Norge etterhvert befant seg i. Som et selskap som eksporterte Orkla kobberholdig svovelkis til utlandet. Selskapet må derfor ha blitt påvirket av eksportforbud. Jeg vil se om det er noen endringer i Orklas markedesapparat, og i så fall hvordan? Økte krigen Orklas profitt i perioden, og hvordan forholdt selskapet seg til det? Markedesapparatet og hvor fokuset var, endret seg. I tillegg tjente Orkla på kiseksportforeningen, selvom krigsøkonomien suspenderte avtaler Orkla tidligere hadde inngått.

I det sjette kapitlet er det siste i oppgaven, og her skal jeg konkludere oppgaven. Jeg skal oppsummere empirikapitlene i dette kapitlet, og analysere kildene i større grad. Ved hjelp av den informasjonen kildene har gitt meg skal jeg besvare den overordnede problemstillingen. Hvis det er rom for videre forskning, vil også det bli nevnt i dette kapitlet.

Kapittel 2: Bakgrunn

2.1 Innledning

I dette kapittelet skal jeg ta for meg bakgrunnen til Orkla. Bergverksindustrien var i voldsom utvikling på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Fritz Hodne skriver i *Norges økonomiske historie 1815-1970* at gruvene ved Løkken Verk var blant de gruvene som fikk liv i døde ben.¹⁵ Hvilke faktorer var det som gjorde Orklas virksomhet mulig? For å svare på det spørsmålet skal jeg gå litt nærmere inn på utviklingen i norsk bergverksindustri ved århundreskiftet, og hvilke teknologiske nyvinninger som er relevante. I tillegg skal jeg ta med Orklas bakgrunn, hvordan det ble til og hvem grunnleggeren Christian Thams var. Siden Possehl var den parten som til slutt ga Orkla en port til det utenlandske markedet, skal jeg også diskutere hva slags selskap dette var, og hvilke interesser det hadde.

2.2 Norsk bergverksindustri ved århundreskiftet 1800-1900

I norsk bergverksindustri var det hovedsakelig jern, kobber og sølv som var vanlig å utvinne i perioden før 1814. I Røros var det kobberforekomster, i tillegg til på Løkken, i Trøndelag. Et annet eksempel var Follidal Verk i Hedmark, eller Sulitjelma Gruver i Nordland. Når kobberkis ble hentet opp, brukte man kobberet i kisen, resten kastet man, uavhengig om det var svovel i kisen eller ikke. Dette var fordi man rett og slett ikke hadde metodene som skulle til for å ta svovelet ut også.

Metodene man brukte i tidlig nytid var det som ble kalt «fyrsetting», at man tente bål oppunder fjell eller i gruvene for å gjøre steinen mer porøs før man hakket i det. I tillegg benyttet man seg av kruttsprengning, hvor man boret hull for hånd og la inn krutt før man tente på kruttet.¹⁶ Rundt århundreskiftet 1800-1900 ble Alfred Nobels oppfinnelse, dynamitt, introdusert i gruveindustrien. Sammen med trykkluft ble selve utvinningen mer effektiv.¹⁷

I perioden etter 1814 ble nye metoder for ekstraksjon utviklet. I siste halvdel av 1850-tallet ble Bessemer-metoden utviklet av Henry Bessemer. Metoden innebærer en ovn man kan snu og

¹⁵ Hodne 1981: 355.

¹⁶ Berg, I. B. (Red). (2016). *Bergverk i Norge: Kulturminner og historie*: 55-56.

¹⁷ Carstens, H. (Red). (2000). ... *bygger i berge. En beretning om norsk bergverksdrift*: 108.

tippe etter blåsing av varmluft gjennom ovnen. Denne metoden ble brukt for å oksidere råjern, og en videreføring ble utviklet for raffinering av kobber. Den fulgte samme prinsippet om å oksidere ved hjelp av varmluft og tilsetning av kalkstein. Dette oksiderte jern og svovel fra svovelkisen, og det resterende kobberet var 98% rent.¹⁸ Det krevde mindre kobber enn tidligere. Tendensen ser man også i form av andre metoder for konsentrasjon. Svovelkisen konsentrerte man, ved hjelp av flotasjon, svovel og andre bestanddeler som fantes i kisen. Flotasjon innebar at man fuktet kisen med vann og tilsatte reagenser, ofte olje, for å konsentrere malmen. Det var Matthias Wilhelm Sinding som var pioner innenfor utvinning av svovelkis i Norge. Det var hans metode som ble brukt av Orkla. Han mente at kobbergrovne i Norge også burde legge om driften til å utnytte svovelkis. Etter at svovelkis hadde blitt brukt som råstoff, hadde siciliansk svovel tredoblet seg på markedet.¹⁹ I Norge så man det første flotasjonsanlegget ved Sulitjelma gruver i 1889. Orkla fulgte etter, sammen med blant annet Røros.²⁰

Kobber er et metall som leder strøm godt. Det ble av denne grunnen viktig på begynnelsen av 1900-tallet. Det ble brukt til å bygge ut infrastrukturen for elektrisitet. I Norge ble for eksempel raffinert kobber importert for utbyggingen av telefonnettet i landet. Prisen på svovel økte kraftig på slutten av 1800-tallet. Anvendelsen i produksjonen av papir og bruken av svovelsyre i kunstgjødsel, gjorde at svovel ble viktig internasjonalt.

Norge ved århundreskiftet var et land som enda ikke hadde hatt stor industrialisering. Den hadde gått i rykk og napp.²¹ Industrialisering krevde energi, men Norge hadde ressurser man på denne tiden ikke var klar over. Dette gjaldt bergverksindustrien, men også vannkraft. Sistnevnte kunne bli utnyttet, og det ga grunnlag for storindustri.²² Kapitalen var gjerne utenlandsk, og en av investorene var Wallenberg-familien, som investerte i Orkla, så vel som

¹⁸ Harvey 1981: 96.

¹⁹ Støren, R. (1958). «Sinding, Matthias Wilhelm» i Bull, E. Krogvig, A. Gran, G. *Norsk Biografisk leksikon* (vol. 13): 376.

²⁰ Hodne 1981: 356.

²¹ Bergh, T. Hanisch, T. Lange, E. Pharo, H. (1983) *Norge fra U-land til I-land. Vekst og utviklingslinjer 1830-1980*: 141.

²² Stugu, O. S. (2012). *Norsk historie etter 1905*: 23.

Norsk Hydro.²³ I forhold til elektrisk utstyr og teknologi var det ofte tyske selskaper som leverte, men teknologien ble tilpasset «norske forhold».²⁴

Enda et fenomen som preget perioden var økende eksport. Å få betalt for å transportere råvarene til et område hvor det kunne videre behandles, var praktisk talt billigere enn å utvikle slike anlegg selv. I forhold til bergverksindustrien var Ruhr-området i Tyskland kanskje det mest relevante stedet å se etter kjøpere. Her hadde Tyskland blant annet kull-forekomster, og stål-produksjon var dominerende. I tillegg hadde man produksjon av svovelsyre. Grunnen til at man heller valgte å eksportere, var fordi transportkostnadene hadde sunket. Tog og skip var to typer transport som ble dominerende, som ble relativt billig.²⁵ I tillegg ble infrastrukturen lagt til rette for eksport.

Skip hadde tidligere blitt seilt med seil. Ved århundreskiftet 1800-1900 hadde kullet gjort sitt inntog, og skip gikk fra seil til damp, med hjelp fra kull. Norge måtte importere kull ved siste del av 1800-tall. Dette gjorde denne typen transport dyrere,²⁶ men mer forutsigbart enn seil. Likevel skulle dette bli en vanlig type transport opp mot første verdenskrig. Også tog gikk på kull, i tillegg til at fabrikker ble drevet ved hjelp av kull. For industrialiseringen var kull avgjørende.

De store aktørene for svovel og kobberhandel var utvant svovelkis fra gruver i Spania og Italia. Et av disse selskapene var britiske The Rio Tinto Company, et annet var konkurrenten Tharsis Company. Begge selskapene holdt til i provinsen Huelva i Spania. Rio Tinto var stiftet i 1873. I tillegg fantes gruver i Italia. I Toscana var blant annet gruveområdene Gavoranno og Ravi-Marchini.²⁷ Disse aktørene holdt til ved Middelhavet. I USA og Sør-Amerika var det Guggenheim-brødrene og deres selskap The American Smelting and Refining Company

²³ Hodne 1981: 344.

²⁴ Bergh et. al. 1983: 156.

²⁵ Findlay, R. O'Rourke, K. (2007). *Power and Plenty. Trade War, and the World Economy in the Second Millenium*: 378-383.

²⁶ Bergh et. al. 1983: 119.

²⁷ Kutney, G. (2007). *Sulfur: History Technology, Applications & Industry*: 25.

(ASARCO) som var den store aktøren.²⁸ Dette utgjorde konkurranse for norske selskaper som Orkla. I Norge var ikke gruvene nødvendigvis forbundet til britiske selskaper, men de hadde utenlandsk investering. I Norge fantes det også kobbergruver. Hva utvant disse gruvene, hvor lenge hadde de vært i drift, og hvor kom kapitalen fra?

Folldal gruver, eller verk, var et aksjeselskap i Hedmark. Driften startet i 1748 etter funn av kobbermalm.²⁹ Driften var preget av hvilke priser som var på markedet, for eksempel steg kobberprisene etter den nordiske krigen.³⁰ På 1890-tallet ble driften lagt ned på grunn av lave kobberpriser, men ved århundreskiftet ble gruen gjenåpnet. The Foldal Copper & Co. Ltd. kjøpte opp gruen i 1903. Gruven som hadde en norsk direktør, Worm Hirsch Lund, men han fikk hjelp av engelsk kapital til å gjenåpne gruen, som startet driften igjen i 1906.³¹ Pål Thonstad Sandvik har skrevet et kapittel om denne gruen i boka *Industrispør: Fra Melbu til Lindesnes*. I denne har Sandvik bidratt sammen med flere andre forfattere.

Sulitjelma Gruber AS var en gruve som lå i Nordland, 10 mil fra Bodø. Kobberholdig svovelkis ble oppdaget her i 1858.³² Ordinær drift begynte likevel ikke før i 1891.³³ På det tidspunktet hadde gruva hatt flere aktører innom, men til slutt var det et selskap, Sulitjelma Aktiebolag med sete i Helsingborg, som tok over. Her var det svensk kapital som fikk gruva i drift, og av de tre var denne gruva den yngste. Rundt århundreskiftet 1900 var dette også landets største gruveforetak.³⁴

Røros kobberverk ble stiftet i 1644 etter at kobberforekomster ble funnet i området. Dette var en av landets eldste gruver, og var grunnlagt av Lorentz Lossius.³⁵ Gruva var lenge eid av

²⁸ O'Brien, T. «Copper Kings of the Americas - The Guggenheim Brothers» i Dumett, R. E. (red). (2009). *Mining Tycoons in the Age of Empire 1970-1945*.

²⁹ Folldal Verk 1988: 7-9.

³⁰ Ibid: 7.

³¹ Ibid: 10.

³² Christoffersen, Ragnar «Sulitjelma Gruber» i: Bergverkenes landssammenslutning. (1957). *Bergverkenes landssammenslutning gjennom 50 år: 1907-1957*: 246.

³³ Ibid: 247

³⁴ Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand. Norges økonomiske historie 1800-1940*: 151.

³⁵ Nissen 1976: 17-18.

staten og partisipanter, og på grunn av vanskeligheter på 1800-tallet ble «Røros-loven» dannet. Loven som ga privilegier i forhold til statens og partisipantenes interesser, så vel som å ta vare på arbeiderne.³⁶ Ved århundreskiftet gikk driften fra å selge kobber til å selge svovelkis, men driften stoppet ikke opp på samme måte som ved Folldal. Gruven var drevet av partisipanter før det ble et aksjeselskap i 1908. Aksjeholderne var norske, og denne gruve fikk ikke hjelp utenlandsk kapital.³⁷ De fulgte altså ikke den trenden man kunne se på begynnelsen av 1900-tallet, med hjelp av drift fra utenfra.

2.3 Hva var det kobberholdig svovelkis ble brukt til?

For Orkla sitt vedkommende var svovel og kobber de bestanddelene som kunne utvinnes og selges. I tillegg inneholdt kisen jern og kvarts, men det var altså de to førstnevnte typene som ble solgt. Disse bestanddelene hadde hver sine bruksområder, og de skal beskrives her.

Svovel er en ikke-metallisk bestanddel, som har en karakteristisk gul farge. Tidligere ble svovel brukt i svartkrutt, men Orkla leverte svovelkis til produksjon av svovelsyre. Svovelsyre blir brukt til produksjon av kunstgjødsel, og treforedling. Svovelsyre og treflis er to bestanddeler som man brukte til å fremstille cellulose, som brukes i produksjon av papir. I tillegg brukes svovel til å fremstille varer som fargestoffer, glass og farmasøytiske produkter.³⁸ Svovelsyre kan også brukes til å lage natriumkarbonat, eller soda, som igjen blir brukt til å lage såpe, fargestoff, glass og blekemiddel for papir.³⁹ Det er med andre ord et relativt stort marked svovelkis kan bli en del av. Et annet produkt man ikke bør glemme er den som var nyttig for krigsindustri, nemlig dynamitt.⁴⁰

Kobber, på sin side, har andre bruksområder. I eldre tid har kobber blitt brukt til produksjon av bronse, blant annet. Dette er en blanding av kobber og tinn.⁴¹ I tillegg har det blitt brukt i

³⁶ Nissen 1976: 154-155.

³⁷ Ibid: 227-234.

³⁸ Carstens 2000: 117.

³⁹ Berg 2016: 69.

⁴⁰ Harvey 1981: 168.

⁴¹ Vogt, J. H. L. (1895). *Kobberets historie i fortid og nutid og om udsigterne for fremtiden : med særligt hensyn til den norske bergverksdrift paa kobber*: 21

arkitektur og dekorasjon. Likevel fikk kobber nytt «liv» i elektrisitetens alder. Kobber er det metallet som leder strøm relativt godt, og er derfor godt egnet til produksjon av ledninger. I Norge ble det importert kobberledninger fra USA,⁴² for utbyggingen av infrastruktur til telefoner. Bronse er ikke den eneste typen legering hvor kobber brukes. Det brukes også til produksjon av messing, en blanding av kobber og sink. Dette kan brukes i instrumenter, men også i krigsindustrien i form av patronhylser i ammunisjon. Norsk kobberholdig svovelkis ble med andre ord særlig ettertraktet under første verdenskrig.

2.4 Orklas utvikling og virksomhet

Løkken Verk er et lite tettsted i Meldal kommune, sør for Orkanger i Trøndelag. Tettstedet har en lang tradisjon med gruvedrift. I 1654 ble gruva på Løkken åpnet for første gang. Med funnet av forekomsten følger historien om skredderen Lars Jonsøn som dro mellom gårder i området. En gang måtte han krysse fjellene for å komme fra en gård til den neste. På turen ble han trøtt og la seg for en liten blund. Da han våknet igjen oppdaget han at fjellet han lå på skinte.⁴³ Det angivelige stedet han sovnet ligger på veien opp mot Fagerlia, og heter «Gottes Glück», Guds lykke. Da gruva åpnet var det kobber som ble utvunnet, og dette holdt på i rykk og napp frem mot 1904, da Orkla ble stiftet.

Kisen ble utvunnet på Løkken og fraktet til Svorkmo smeltehytte for å omdanne malm til kobber. Dette produktet skal ha vært ganske rent, på tross av de relativt primitive metodene som ble brukt.⁴⁴ På 1800-tallet opplevde Løkken Verk en avviklingsperiode i driften. I løpet av 1800-tallet var driften lav, og man eksporterte hovedsakelig kobberkis med lavt svovelinhold eller kobbermalm, fordi dette var mer lønnsomt enn å smelte kobberet. På 1890-tallet var derimot kobberprisene så lave at driften ble stanset.⁴⁵

August Wilhelm Thams bodde opprinnelig i Ingedalen i Agdenes, Trøndelag, men han flyttet til Trondheim. Han fikk sønnen Marentius, og dette var faren til Christian Thams. Marentius

⁴² Riste, O. (1967). *The Neutral Ally: Norway's relations with belligerent powers in the first world war*: 109.

⁴³ Orkla grube-aktiebolag. (1970). *Orkla grube-aktiebolag: Løkken Verk*: 5.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Lødrup 1954: 253.

Thams grunnla selskapet M. Thams & Co med skotsk kapital. Med dette selskapet drev han Strandheim Brug, en sagbruksforretning. Han drev også Ørkedals Mining & Co, et gruveselskap som drev utvinning av kobbermalm på Dragset i Meldalen. Det ble stiftet i 1867. Malmen inneholdt også svovel.⁴⁶ Christian Thams arvet dette selskapet, og begynte med produksjon av ferdighus. Sagbruket lå ved Orkdalsøra i Orkanger. Marentius drev også eksport av laks, og drift som skipsreder.⁴⁷

Christian Thams på sin side var født i 1867 i Trondheim. Han tok over M. Thams & Co, og dermed Strandheim Brug og Ørkedals Mining & Co, sammen med Christian Salvesen. Med gruveselskapet kjøpte Thams gravene på Løkken, Høidal og Aamot.⁴⁸ I tillegg var Thams en del av Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications Aktieselskab. Dette var selskapet som bygget jernbanen mellom Løkken og Thamshavn, Thamshavnbanen.⁴⁹ I tillegg planla de Thams å bygge ut anlegg til lokal elektrisitet.⁵⁰ Skjenaldsfoss Kraftverk sto ferdig i 1906,⁵¹ og forsynte både Løkken Verk med strøm, såvel som jernbanen. Jernbanen var elektrisk, og den første av sitt slag i Norge. Da den ble åpnet i 1908 takket Kong Haakon ja til forespørselen om å foreta selve åpningen.⁵² Vannkraft gjorde seg altså gjeldende i store deler av driften. Dette var i tråd med at vannkraft var en av ressursene som Norge hadde en god del av, og som dermed ble grunnlaget for storindustri. Hvorfor Thams valgte å satse på vannkraft, kan derimot ha vært fordi det var lave kostnader i drift.⁵³

⁴⁶ Reiersen 2006: 48-50.

⁴⁷ Ibid: 88 og 96.

⁴⁸ Lødrup 1954: 253; Reiersen 2006: 50.

⁴⁹ Reiersen 2006: 237.

⁵⁰ Lødrup 1954: 254.

⁵¹ Ibid: 424.

⁵² Reiersen 2006: 250.

⁵³ Lødrup 1954: 255.

År	Nasjonal eksport av kobbermalm	Nasjonal eksport av svovelkis
1890	1 233,01	54 850,93
1891	1 648,56	45 689,17
1892	1 845,13	47 747,6
1893	11 873,56	52 756,5
1894	14 810,65	40 771,39
1895	20 283,42	39 709,60
1896	30 366,78	41 562,05
1897	15 111,4	70 552,3
1898	13 856,87	67 502
1899	7 198,3	83 911,6
1900	5 756	84 604
1901	6 040,67	104 151
1902	4 847,64	105 979,89
1903	3 447,6	118 148
1904	2 673,38	116 550,04
1905	3 392,79	147 155

Tabell 2.1. Tabellen viser nasjonal eksport av kobbermalm og svovelkis i tonn fra 1890 til 1905. Den er basert på nasjonal statistikk fra SSB digitale publiseringer av utenrikshandel. <https://www.ssb.no/a/histstat/publikasjoner/histemne-08.html>

Med gruvene og infrastrukturen på plass, eller hvertfall planene for de, var det på tide å stifte gruveselskapet. Orkla Grube-Aktiebolag ble stiftet 4. desember 1904 i Stockholm, på deres første generalforsamling. De opprinnelige aksjonærene var blant andre Thams, selvfølgelig, Thomas Fearnley senior, Haaken Mathisen og Fredrik Löwenadler. En god del av aksjonærene var svenske, så kapitalen var delvis svensk. I tillegg var Stockholm den viktigste byen i den daværende svensk-norske unionen. Ifølge Reiersen var det naturlig å stifte selskapet her.⁵⁴ De tre nevnte personene ble med tiden viktige for selskapet, og skal beskrives nærmere i de neste kapitlene. Selskapet ble ikke børsnotert før i 1929, så før den tid var ikke aksjekjøp åpent for mannen i gata. Aksjeholderne før børsnoteringen i Norge, hadde nære

⁵⁴ Reiersen 2006: 256.

bånd. De var antagelig på fornavn, så kameratskapet var av en ganske høy grad. Styret i Orkla hadde muligheten til å utnytte flere bestanddeler i kobberkisen. Dette gjaldt også svovel, så satsingen i selskapet gikk på nettopp svovelkis, i tillegg til å utnytte kobberinnholdet.⁵⁵ I tabellen på neste side kan man se nasjonal eksport av kobbermalm og svovelkis i tonn, i perioden 1890 til 1905.

2.5 L. Possehl & Co

L. Possehl & Co ble den parten som bidro til at Orkla kom seg ut på det utenlandske markedet. Selskapet ble stiftet i 1845 av Ludwig Possehl fra Lübeck.⁵⁶ Det begynte i det små som et handelsselskap som solgte kull og jern. Før Ludwigs død i 1873 hadde selskapet en stabil base, før det så utover Tysklands grenser med selskapets etterfølger Emil Possehl, Ludwigs sønn. Possehl var spesielt interesserte i Sverige, og søkte innflytelse i Luossovaara-Kiirunavaara Aktiebolag (LKAB) som holdt til nord i Sverige. Med dette selskapet sørget også Possehl for å ha eksklusiv salgsrett i Tyskland, Luxembourg, Østerrike-Ungarn og Polen. Dette kommer frem i en kontrakt fra 1899.⁵⁷ Wallenbergene kjente til Possehl allerede fra 1885 da de to samarbeidet om en hestekosømfabrikk. Hestekosøm er en type spiker som brukes til å feste sko på hestens hov. I 1893 skrev Possehl avtale om lån med Aktiebolaget Gällivare Malmö AB sin direktør Gustav Emil Broms.⁵⁸ Dette gjorde at Gällivare fikk akjemajoritet i LKAB.⁵⁹ Gasslander beskriver også dette forholdet som problematisk fra Wallenbergenes synspunkt. Ifølge Marcus Wallenberg kranglet Emil Possehl «betydelig i Gällivare».⁶⁰

Possehl hadde også kontrakt med Trafik Grängesberg-Oxelösund (TGO), et jernmalmverk som lå i Dalarna midt i Sverige.⁶¹ I 1907 kjøpte de seg inn i Fagerstabruket.⁶² Dette bruket

⁵⁵ Lødrup 1954: 254.

⁵⁶ Söderlund & Wretblad 1958: 157.

⁵⁷ Gasslander 1959 I: 277, fotnote 38.

⁵⁸ Plücker 1968: 100.

⁵⁹ Gasslander 1959 II: 92-93.

⁶⁰ Gasslander 1959 II: 93.

⁶¹ Plücker 1968: 133.

⁶² Fast 2000: 100.

produserte stål og holdt til i Fagersta i Västmanlands län. Disse avtalene hadde naturligvis kontrakter, men disse er ikke tilgjengelige i de arkivene jeg har hatt tilgang til. I 1908 tilbydde Possehl som kjent lån til Orkla, i tillegg til å ha interesser et jernverk i Syd-Varanger.⁶³ Rundt år 1900 var Possehl også med på å investere i Ofotbanen, den jernbanen som går fra Luleå i Nord-Sverige til Narvik via Kiruna.⁶⁴ Med tanke på at Possehl hadde interesser i LKAB og Narvik hadde isfri havn. Det var ganske sannsynlig at Possehl hadde mål om å sørge for godt infrastruktur i disse områdene. Jernbanen sto ferdig i 1902.⁶⁵

2.6 Oppsummering

I dette kapittelet har bakgrunnen blitt undersøkt, den som gjorde Orklas drift mulig. Industri i Norge generelt, hadde en opptur. Med kull og vannkraft så ble storindustri mulig, og dette gjaldt også for bergverksindustrien. Dampskip og tog gjorde det mulig for gruver å eksportere produktet sitt, fremfor å raffinere det selv. Faktisk ble transport og eksport av kis så billig at det viste seg mer lønnsomt å eksportere fremfor å raffinere selv.

Selve utvinningen av malm effektivisert ved hjelp av dynamitt. I svovelkisens tilfelle fant man måter å utnytte ikke bare kobberet som fantes i kisen, men også svovelet. Kobberet på sin side ble raffinert på måter som gjorde den spesielt ren. Dette gjorde at man kunne utnytte seg av mindre typer kobber.

Disse faktorene var med på å starte driften på nytt i gruver som Løkken Verk. Orkla Grube-Aktiebolag satt på en enorm forekomst av kobberholdig svovelkis. Sannsynligvis var Christian Thams klar over dette han kjøpte gruva i 1898. Dragset hadde også forekomster av svovelkis. Thams er beskrevet som en optimist som ikke var redd for å ta sjanser. Han gjorde mange tiltak for å tilrettelegge infrastrukturen rundt Løkken.

Også L. Possehl & Co er tatt med her, fordi de også var med på å bruke mulighetene Norge, og Sverige, hadde for industri. Selskapet var nærmest ekspansjonistisk i sitt syn ut i verden,

⁶³ Fast 2000: 101.

⁶⁴ Plücker 1968: 80.

⁶⁵ Ibid: 89.

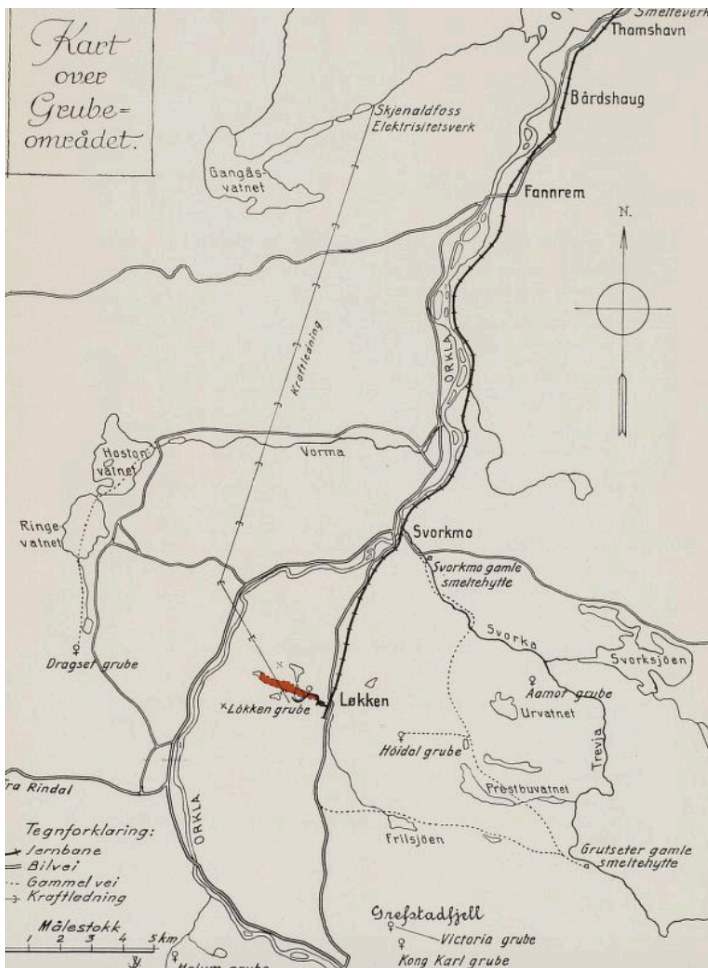
men kanskje aller mest i Skandinavia. Deres behov for svovelkis var også høyt, men til forskjell fra Storbritannia, med Rio Tinto, kan ikke tyskernes tilbud av kobberholdig svovelkis sies å være av samme grad. Derfor så de nordover, for svovelkis såvel som jern og stål, fordi norske og svenske selskaper ikke var tilknyttet britiske aktører i den grad som spanske selskaper.

Bakteppet har nå blitt tegnet. Da er det på tide å gå inn på perioden oppgaven skal fokusere på; 1904 til 1918. I neste kapittel skal jeg gå i detalj på driften mellom 1904 og ut året 1911.

Kapittel 3: Orklas begynnelse 1904-1911

3.1 Innledning

I dette kapittelet skal empirien fra 1904-1911 undersøkes nærmere. Orkla hadde nettopp blitt stiftet som selskap. Denne perioden var med andre ord startfasen til Orkla. Det var en forutsetning at gikk an å utvinne kis fra gruvene, og infrastrukturen rundt måtte også være godt tilrettelagt. Driften var tuftet på eksport, og uten denne infrastrukturen ville ikke eksport vært mulig. Orkla skulle ut i verden, og hvilke tiltak gjorde de for å nå dette målet?. Orkla hadde ansvaret for gruva, og Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications A/S hadde ansvaret for infrastrukturen rundt. Det vil si jernbane og elektrisk tilførsel til gruvene.

Kart over gruveområdet inkludert Løkken, Dragset, Høidal, Aamot, Victoria og Kong Karl Gruber. Lødrup 1954: 10.

Fra rundt 1905 ble det gjort prøvedrift. Dette innebar utvinning og vasking av kisen, og analyse for å finne ut konsentrasjonen av de forskjellige bestanddelene i kisen. Orkla hadde inngår avtale for transport av kisen med skipsrederiet til styreleder Thomas Fearnley sr, Fearnley & Eger. Dette viste seg praktisk da Orkla opprettet en leveringsavtale med Chemische Industrie AG i Bochum, gjennom L. Possehl & Co i Lübeck, som ga Orkla lån i 1908. Disse selskapene hadde ulike interesser, og det førte til uenigheter. Hvordan gikk det da med det ferske gruveselskapet?

3.2 Utviklingen i driften

Orkla Grube-Aktiebolag ble stiftet i desember 1904 i Stockholm.⁶⁶ Aksjekapitalen var på kr 900.000,—. Blant aksjonærene var Christian Thams, som også var administrerende leder, Frederik Löwenadler, en svensk forretningsmann i London, Haaken Mathiesen, Thorvald Olrog som var grossist i Sverige og Thomas Fearnley Sr, en norsk skipsreder og leder i Orklas styre.⁶⁷

Thorvald Olrog var grunnlegger av sitt eget selskap, Thv. Olrog Company Ltd. i Sverige.⁶⁸ Som styremedlemmer hadde disse mye innflytelse i selskapet. Resten av styret besto av P.M. Wikström, Olrog og Robert Francke, grossister fra Sverige, som holdt aksjer til 50.000 kr hver.⁶⁹ Videre var det J. M. Berner som også var grossist i Sverige, og han var god venn av Thams og grunnlegger av firmaet Berner og Nielsen i Paris og London.⁷⁰ I tillegg til Thams aksjonær sammen med og J.R. Finne som var begge fra Norge. Finne var dansk konsul⁷¹ for det nordenfjeldske Norge fra Trondheim. De nevnte styremedlemmene var også aksjeholdere. Grosserer kan bety mange ting, og i dette tilfellet er det ikke spesifisert akkurat hva de forskjellige aksjonærene gjorde. Det er grunn til å anta at grossistene valgte å investere i Orkla fordi de hadde erfaring med bergverksindustri.

Helt i startfasen var driften preget av undersøkelser, snarere enn produksjon.⁷²

Undersøkelsene gikk ut på prøvevasking, og analyse av kisen for å finne ut hva slags bestanddeler Orkla hadde å gjøre med. Gruvene som var kjøpt opp, Dragset, Åmot, Høidal, Holm, Viktoria og Kong Carl gruber i Grefstadjfjell var delvis fylt med vann, så maskineri som kunne pumpe opp dette var et av innkjøpene selskapet måtte gjøre. I tillegg var anlegg som kunne få arbeiderne inn og ut, så vel som kisen ut av gruva nødvendige å bygge.⁷³ På

⁶⁶ Orkla Grube-Aktiebolag (OGAB). Ordinær generalforsamling 1/12-1904; Lødrup 1954: 260.

⁶⁷ OGAB. Ordinær generalforsamling 1/12-1904.

⁶⁸ Reiersen i Kjerland, K.A. Bertelsen, B. E. (2014) *Navigating Colonial Orders*: 270.

⁶⁹ Lødrup 1954: 257.

⁷⁰ Reiersen 2006: 241.

⁷¹ OGAB. Ordinær generalforsamling 1/12-1904 §8.

⁷² Lødrup 1954: 273.

⁷³ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 8/12-1904 §6.

denne tiden var det bare gammelsjakta som sto tilgjengelig. Byggingen av Fearnley Sjakt ble begynt i 1906 og sto ferdig i 1908.⁷⁴

I 1905 erklærte Norge seg som en selvstendig stat og brøt unionen med Sverige. I følge Lødrup er det viktig å ha unionskrisen i bakhodet når man tar styrets beslutninger i betraktning.⁷⁵ På generalforsamlingen i 1905 ba styret om bemyndigelse til å opprette et aksjeselskap til 1,5 millioner kroner, med innkjøp av Løkken og Dragset gruver.⁷⁶ De fremmøtte på generalforsamlingen ble ikke enige.. Styret ba om bemyndigelse til kapitalutvidelse, men dette ble stemt ned. Særlig var det aksjonær Fredrik Hiort, ingeniør og direktør hos Kværner Brug,⁷⁷ som var imot utvidelse av kapitalen.⁷⁸ Kapitalutvidelsen ble bevisst unngått, og siden generalforsamlingen tok sted da unionskrisen var på sitt mest kritiske, kan beslutningene ha blitt tatt i betraktning av uenigheter mellom nordmenn og svensker. En ekstraordinær generalforsamling ble planlagt i oktober samme år, og kapitalutvidelsen ble et faktum.⁷⁹ Det ble også mulig å gjennomføre kapitalutvidelsen fordi Hiort solgte aksjene sine, og protestene han tidligere hadde kommet med, falt bort.⁸⁰ Kapitalen ble hevet med kr 1,1 millioner, og gikk fra å være kr 900 000,— til å bli kr 2 millioner.⁸¹ Blant de nye aksjonærene var brødrene Knut Agathon og Marcus Wallenberg. K.A. Wallenberg var direktør for Stockholms Enskilda Bank, som ble stiftet av hans far, André Oscar. Marcus Wallenberg ble styremedlem i 1906.⁸² Denne utvidelsen ble gjort fordi det var nødvendig for å fortsette driften.⁸³ Samtidig hadde styret sendt prøver av kisen for analyse til flere utenlandske selskaper. Disse var å finne i London, Köln, Magdeburg og New

⁷⁴ Orkla Industrimuseum Digitalt museum. URL: <https://digitaltmuseum.no/011012867655/arbeid-med-fearnley-sjakt-og-sjaktarn> 25/4-2018.

⁷⁵ Lødrup 1954: 266.

⁷⁶ OGAB. Ordinær generalforsamling 28/7-1905.

⁷⁷ Nerheim 2009. Fredrik Hiort. Hentet fra: https://nbl.snl.no/Fredrik_Hiorth.

⁷⁸ Lødrup: 1954: 267.

⁷⁹ OGAB. Ekstraordinær generalforsamling 30/10-1905.

⁸⁰ Lødrup 1954: 268.

⁸¹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 8/8- 1905 §2 og §3; 31/10-1905 §3.

⁸² OGAB. Ordinær generalforsamling 12/7-1906 §5.

⁸³ Lødrup 1954: 267.

York.⁸⁴ I tillegg hadde styret planer om å bygge et kontorbygg på Løkken med eget laboratorium for analyse.⁸⁵ De sendte likevel prøver for å få andre, mer nøytrale selskaper, til å analysere kisen og gi nøytrale resultater.

Selskapet hadde også undersøkt utstrekningen av gruen med diamantboring. Forekomsten viste seg å være stor. Det ble planlagt å basere produksjonen på 120.000 tonn kis per år.⁸⁶ For å få bedre resultat på anrikningen av kisen, eller konsentrasjonen av kisen, ble det lagt planer for å benytte seg av nye teknikker som flotasjon.⁸⁷ Det krevde enda mer penger for å få bygget et slikt separasjonsverk, og kapitalen ble utvidet for andre gang med ytterligere kr 2 millioner.⁸⁸ For å fortsette driften var likevel ikke dette nok, og Orkla begynte å se etter muligheter for å ta opp lån.

3.3 Lån med Possehl

Allerede i 1905 hadde Orkla tanker om eksport, og i forbindelse med kapitalutvidelsen samme år mente styret å bruke kapitalen til å foreta nødvendige tiltak. Dette var bygging av vaskeri og forberede til ordinær gruvedrift for eksport.⁸⁹ Dette kommer også frem i en protokoll fra styremøte.⁹⁰ Kapitalen fra utvidelsen ble brukt til bygging av sjakttårn og vaskeri. I følge Lødrup ble også utenlandske aktører som Rio Tinto og Possehl ansett som potensielle kjøpere av gruver eller kis.⁹¹ Det står ingenting om dette i protokollene fra 1905, så akkurat hva Lødrup mener her er ikke godt å si. Dessuten hadde ikke Orkla begynt å forberede faktisk eksport i 1905. Kunder lot derimot vente på seg, men i 1907 var derimot situasjonen en annen. Selskapet hadde rundt kr 3500,— i overskudd i 1906 og 1907, neppe nok kapital til å fortsette driften.⁹² Orkla så etter lån, og å kombinere dette med en vei ut på det utenlandske

⁸⁴ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 30/10-1905 §2.

⁸⁵ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 28/7-1905 §4.

⁸⁶ Lødrup 1954: 278.

⁸⁷ Protokoll for direksjonsmøte 15/2-1907 §8.

⁸⁸ OGAB. Ordinær generalforsamling 22/4-1907 §9.

⁸⁹ OGAB. Ekstraordinær generalforsamling 30/10-1905.

⁹⁰ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 18/8-1905 §4.

⁹¹ Lødrup 1954: 267-268.

⁹² OGAB. Årsberetningene for 1906 og 1907.

markedet kan ha vært å slå to fluer i en smekk. I oktober 1907 ba styret om bemyndigelse til å ta opp et lån på kr 2,5 millioner.⁹³ I november meldte Christian Thams fra om å ha forhandlet med L. Possehl & Co i Lübeck om opptagelse av et obligasjonslån. I tillegg skulle Orkla få en salgsavtale som varte fra 1. januar 1908 og til og med 31. desember 1923. Lånet hadde 5% renter, og skulle betales tilbake 100%, altså 105% totalt. Possehl skulle ha provisjon av salg på 2%, og ha muligheten til å analysere og veie kisen. Dette ble 107% totalt. Det var kun forhandlinger og styret ga Thams myndighet til å fortsette søket etter lånegivere som kunne stille bedre vilkår, og eventuelle rabatter.⁹⁴ Dette tyder på at styret ikke var fornøyd med vilkårene Possehl kom med. Likevel ble lånet tatt opp, og det tyder på at Thams ikke fant noen annet selskap som kunne gi Orkla et sånt lån. Kontrakten med Possehl ble undertegnet i februar 1908. På høsten i 1907 var det en nedgang på børsen i New York, som senere har blitt omtalt som «The Panic of 1907». Opptagelse av lån ble betraktet som vanskelig på grunn av den økonomiske krisen. Forhandlingene trakk også ut, sånn så lånet med Possehl ikke ble skrevet under før på nyåret i 1908.⁹⁵

Krisen i 1907 ble forårsaket av at United Copper Company (UCC) prøvde kjøpe opp nok aksjer til å dominere prisen på kobber. Dette forsøket feilet, og som følge av det falt Knickbocker Trust.⁹⁶ Dette tok med seg en masse lokale banker, og folk var redde for at sparepengene deres skulle gå tapt. Dette førte til at vanlige folk i USA fikk pengene sine tilbake fra bankene, som igjen førte til nedgang på børsen. Krisen pågikk utover høsten i 1907.

Lånet Orkla tok opp var på 2,5 millioner kroner. Kontrakten beskriver hvilke vilkår Orkla fikk. Lånet skulle betales ut i 12 terminer på 95% kurs, og det skulle tilbakebetales på en kurs på 107%. Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications AS hadde ansvaret for panten, og Orkla måtte betale lånet til 5% nominell rente. Siden nominell rente er rente uten gebyrer var nok den effektive renten høyere. Dessuten var det antagelig de fem prosentene som ble utelatt

⁹³ OGAB. Ekstraordinær generalforsamling 15/10-1907 §3.

⁹⁴ OGAB. Protokoll for direksjon 7/11-1907.

⁹⁵ OGAB. Årsberetning 1907: 4.

⁹⁶ Bruner, R.F. Carr, S. (2007). *The Panic of 1907*: 38-40.

utbetalingen på 95% sånn så kr 125 000,- var hva det kostet å ha lånet.⁹⁷ I tillegg ville Possehl ha en representanter på Løkken Verk, for å påse at driften gikk som den skulle. Possehl forbeholdt seg også monopolet for salg i Europa ekskludert Norge, Sverige og England. De ble altså «hovedsalgsagent» i disse områdene, og her ville Possehl ha 2% provisjon på salg.⁹⁸ Dette gjaldt avtalen for 1908, men det var noe man kunne endre. I Sverige var det Thorvald Olrog, aksjonær fra 1904 som tok på seg representasjon for salg. Dette gjorde han på samme vilkår som Possehl hadde i kontrakten.⁹⁹ Olrog satt forøvrig i Orklas styre, og blir omtalt som en norskfødt skikkelse, som lenge hadde bodd i Sverige og med tiden blitt naturalisert.¹⁰⁰ Han hadde også et nært forhold til familien Thams, og var en mektig forretningsmann i Sverige.¹⁰¹ I tillegg tillot Orkla å gi Possehl ansvar for salg i England, i 1909, med mulighet for å si dem opp fra 31. desember 1914.¹⁰² At representasjonen for Norge, Sverige og Storbritannia i utgangspunktet uteble kontrakten, kan dette ha vært Orklas krav i forhandlingene. At Possehl til slutt fikk representasjon i England, kan tyde på at Orkla ikke hadde noen egne representanter for salg her. Det tyder hvertfall på at Orkla ga Possehl tillatelse til å representere England, spesielt da Orkla også hadde mulighet til å si opp Possehl. Possehl var ivrige på å ha representasjon for salg på kontinentet fordi avtalen ga handelsselskapet tilførsel av kobberholdig svovelkis i lang tid. Som handelsselskap kjøpte de kis billig for å selge det dyrere. Naturligvis betydde det å være salgsagent for store områder profitt for Possehl. Som følge av Det ble også tilført to nye medlemmer til Orklas styre, som opprinnelig besto av sju medlemmer. Possehl ville ha posisjon i styret, og en av deres representanter, Johannes Schwabroch, fikk den ene plassen.¹⁰³ Schwabroch var fra Lübeck, og han var en av personlighetene som videreførte Possehl som et konsern etter Emil Possehls død. Han hadde tittelen konsul i Lübeck, i tillegg til å være kjøpmann. I Tyskland er konsul en offisiell representant for en stat i utlandet.¹⁰⁴ I Lübeck var Schwabroch ingen uviktig mann. Hos Orkla

⁹⁷ OGAB. Jernvägen 1908-1911. 2. Under kontrakter. Kontrakt med Possehl.

⁹⁸ OGAB. Årsberetninger 1904-1917. Årsberetningen for 1908.

⁹⁹ OGAB. Protokoll 5/3-1910. §2.

¹⁰⁰ Lødrup 1954: 258.

¹⁰¹ Reiersen 2006: 108.

¹⁰² OGAB. Årsberetning 1909: 2; OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 9/10-1911 §16.

¹⁰³ Reiersen 2006: 272-73.

¹⁰⁴ I følge Duden Universalordbok i tysk 8. utgave: 1040 «konsul».

var han prokurist,¹⁰⁵ som ga han ansvar for å gjøre avtaler på vegne av Possehl. Den andre plassen gikk til Haaken L. Mathiesen fra Eidsvoll. Mathiesen var en av de opprinnelige aksjonærene, og slekta Mathiesen eide på dette tidspunktet Eidsvold Værk. Her ble tre foredlet, sammen med produksjon av tremasse. Tremasse og svovel ble brukt til produksjon av cellulose, som igjen brukes til produksjon av papir.¹⁰⁶ At kammerherre Mathiesen fikk en plass i Orklas styre, som tross alt utvant svovelkis, var nok ikke tilfeldig. Et annet krav Possehl hadde var å ha en egen representant hos Orkla. Dette var Dr. Friedrich Esser. Han var en mann i 30-årene da han først ankom Løkken Verk, og han kom opprinnelig fra Köln.¹⁰⁷ Han mottok sin doktorgrad i 1907,¹⁰⁸ bare året før han ankom Løkken, og ble teknisk direktør hos Orkla.

3.4 Kontrakt med Chemische Industrie AG.

Med Possehl som hovedsalgsagent på kontinentet åpnet et nytt marked for Orkla seg. En særlig sentral avtale var den med Chemische Industrie Aktiengesellschaft (AG). Dette selskapet hadde hovedkvarter i Bochum i Tyskland, og produserte svovelsyre. Dette passet bra for et selskap som produserte kobberholdig svovelkis, og som satset på svovelet. Avtalen ble signert i 1909, et år før den ordinære driften hos Orkla startet. Sommeren 1910 fikk Orkla en foreløpig bekreftelse av avtalen fra Possehl.¹⁰⁹ Possehl hadde antagelig forbindelser til både Chemische og Orkla.¹¹⁰ All korrespondanse mellom Orkla og Chemische gikk gjennom Possehl.

Selve kontrakten finnes i Orklas arkiv, og viser at Orkla forpliktet seg til å levere 5000 tonn kis i løpet av 1910, og 15.000 tonn kis fra 1911 til og med 1914 per år. I tillegg skulle de fra 1912 og til og med 1921 levere 20 000 tonn kis. Kisen ble delt i to kategorier, finkis som

¹⁰⁵ OGAB. Protokoll 1-2/9-1909.

¹⁰⁶ Lange, E. (1985). *Treforedlingens epoke: 1895-1970*: 56.

¹⁰⁷ Digitalarkivet. Friedrich Esser. <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036827001041>

¹⁰⁸ Tromsdorff, P. (2013). *Verzeichnis der bis Ende 1912 an den Technischen Hochschulen des Deutschen Reiches Erschienenen Schriften*: 8.

¹⁰⁹ L. Possehl & Co. Bochum Transportvertrag. Fra Possehl til Orkla 9/7-1910.

¹¹⁰ Her finnes det lite empirisk grunnlag. Jeg har vært i kontakt med Bergverksmuseet i Bochum i håp om mer innsikt i Chemische Industrie, men disse har ikke informasjon om selskapet. Jeg har dermed bare Lødrup, og brevkorrespondanse å gå etter.

hadde en størrelse på 2-6 mm i diameter, og stykkis som skulle ha en størrelse på ikke mer en 50 mm. Bestanddelene i kisen skulle ha et gjennomsnittsinhold på 45% S, og ikke mindre enn 42,5%, 1,5-3% Cu, og ikke mer enn 0,5% As (arsen) og 2,5% Zn (sink). Orkla ble også betalt 41 pfennig per enhet svovel på 1000 kg i tørrvekt.¹¹¹

Bekreftelsen med Possehl fra 1910 forteller om leveransene. Prisen per 1000 kg kis lå på M 7,35 eller ca kr 6,5. I forhold til leveransene fra Løkken til Bochum skulle Orkla levere rundt 2500 tonn per last i båt, og minst 400 tonn. I tillegg skulle Orkla laste minst 800 tonn kis per arbeidsdag i Thamshavn. I dette brevet fra Possehl la de også inn «Force Majeure». Dette er en klausul som kommer av fransk «større krefter», og er vanlig å ha i denne type avtaler. Den brukes for å fritta en av partene i en avtale fra å oppfylle sine forpliktelser hvis man skulle bli hindret av faktorer som man selv ikke kontrollerer.¹¹² Eksempler på slike krefter kan være krig, streik, flom eller tørke. Possehl skrev den inn for å forsikre seg om å ikke bli holdt ansvarlig for lavvann eller is på Rhinen. Transport via elva fra Rotterdam til Bochum var det billigste alternativet. Dersom leveringer på årstider hvor tørke eller is var sannsynlig var alternativet å bruke tog, men dette var dyrere.¹¹³

Lødrup hevder at påstander om mislighold av avtalen kom tidlig. I et brev fra desember 1910 forteller Possehl at deres analyse av Orklas kis viste 41,75% S, og Chemisches analyse 43,10% S.¹¹⁴ Eksportkis skulle ha et innhold med gjennomsnitt på 45% S,¹¹⁵ som førte til at hva Orkla leverte var for lite. Også Orkla brukte tid på å analysere hva slags innhold kisen deres hadde. De sendte 600 tonn kis til en uavhengig tredjepart, United Alkali Company i England. Dette selskapet var opprettet i 1890 i Storbritannia. Selskapet drev med kjemisk industri, eksempler på hva de produserte var glass, såpe, papir og tekstiler av bomull.¹¹⁶ Deres analyse viste 42/43% S, 2-3% Cu og 7-9% silisiumdioksid (SiO₂) eller kvarts. Orkla må ha

¹¹¹ OGAB.. Jernvägen 1908-1911 2. Under kontrakter, kontrakten med Chemische fra 1909.

¹¹² Lovdata. «Force Majeure». Hentet fra: https://lovdata.no/artikkel/force_majeure/103

¹¹³ L. Possehl & Co. Bochum Transportvertrag. Fra Possehl til Orkla 9/7-1910.

¹¹⁴ Ibid. Fra Possehl til Orkla 3/12-1910.

¹¹⁵ Lødrup 1954: 276.

¹¹⁶ Popp, Andrew. (2006). Governance at Points Corporate Transition: Networks and the Formation of the United Alkali Company, 1890-1895. *Enterprise and Society*: 320.

skjønt at dette resultatet ikke sto til kravene i kontrakten. I brevet til Possehl skrev Orkla at de håpet kisen deres med et høyt innhold av kvarts kunne ha flere bruksområder enn bare produksjon av svovelsyre.¹¹⁷ I tillegg hadde et selskap som het Bachke foretatt seg enda en analyse som viste 44,5% S. Possehl gledet seg over potensialet i kisen, som Bachkes analyse viste.¹¹⁸ Likevel var selve gjennomsnittet på ca 43% svovel, og dette brøt med avtalen til Chemische.

Brudd på vilkårene fikk konsekvenser. Chemische reklamerte på kisen. Dette betydde at Orkla måtte gi erstatninger. Det var ikke særlig fordelaktig for et selskap som ikke hadde noen betydelig profitt akkurat da. I teorien var det mulig å konsentrere kisen til et ønsket nivå med det ble for dyrt.¹¹⁹ Det hele endte med at Orklas avtale med Chemische ble revidert i 1911. Vilkårene ble endret sånn at kravet for gjennomsnittet på svovel lå på 43%. Orkla fikk betalt for prosentandelen svovel i kisen. Revisjonen betydde at Orkla totalt sett fikk mindre betalt for samme mengde kis enn hvis gjennomsnittet hadde ligget på 45%. I tillegg måtte Orkla levere gratis leveranser finkis for å veie opp for den tapte prosentandelen fra før kontrakten ble revidert.¹²⁰ Dette gjorde at Orklas ordinære drift fikk en dårlig start.

3.5 Fearnley & Eger

Orkla hadde antagelig planer for hvordan de skulle eksportere kisen før avtalen som gjorde eksport mulig. Thomas Fearnley senior var på denne tiden styreleder i Orkla, men han var også en av grunnleggerne til skipsrederiet Fearnley & Eger. Denne forbindelsen var nok ikke tilfeldig. Da avtalen med Chemische var signert, var rederiet til Fearnley sr et naturlig valg for Orkla. Antagelig ble rederiet og gruveselskapet enige om samarbeid lenge før avtalen med Chemische, men den formelle avtalen ble ikke signert før 1910.¹²¹ Fearnley & Eger var et eget selskap, så de hadde flere prosjekter gående, og ikke bare med Orkla. De medvirket i

¹¹⁷ L. Possehl & Co. Direktion. Fra Orkla til Possehl 3/10-1911.

¹¹⁸ Ibid. Fra Possehl til Orkla 7/10-1911.

¹¹⁹ Lødrup 1954: 277.

¹²⁰ OGAB.. Jernvägen 1908-1911. 2. Under kontrakter, kontrakt med Chemische fra september 1911.

¹²¹ L. Possehl & Co. Bochum Transportvertrag. Fra Possehl til Orkla 22/7-1910; Ibid. Fra Possehl til Orkla 28/9-1910.

opprettelsen av flere rederier, deriblant Dampskibsselskabet Glittre.¹²² I tillegg hadde rederiet andre avtaler. De hadde for eksempel en avtale med britiske Dominion Coal & Co, hvor rederiet transporterte kull mellom Sidney og Montreal.¹²³

På den tiden hvor Orkla begynte sin ordinære drift i 1910, hadde selskapet allerede eksistert i 6 år. Det første året med produksjon var preget av at Orkla rett og slett var ny på markedet. Infrastrukturen skulle fungere. Kisen skulle til Thamshavn til en tid hvor skipene til Fearnley & Eger lå til kai, men uten at de ble liggende for lenge, da dette kostet penger. Chemische, som tok imot lasten, mente lasten kom for sporadisk, og ønsket mer rutine på leveringene. 1910 preges mye av dette, men i løpet av 1911 fikk Chemische og Possehl en liste over leveringsdatoer, og en plan for 6 ukers intervaller for leveranser ble lagt.¹²⁴ Det var ei heller helt knirkefritt i begynnelsen, men fra 1912 og utover nevnes knapt situasjonen. Rent praktisk ønsket Possehl å motta informasjon fra enten Orkla eller skipsrederiet, men ikke fra begge to. I 1910 uttrykket Possehl frustrasjon for sporadiske leveringer, men også for at informasjonen mellom de to norske selskapene ikke var samkjørt.¹²⁵ De ønsket at Orkla og skipsrederiet skulle kommunisere seg i mellom, og at Orkla skulle kommunisere videre til Possehl.¹²⁶

I avtalen Orkla hadde med Chemische var det stipulert leveranser på 2500 tonn kis per last. Fearnley & Eger hadde skip med lastekapasitet på maks 1500/1600 tonn.¹²⁷ Possehl mente det var mer hensiktsmessig å levere på skip som hadde lastekapasitet nærmere 2500 tonn.¹²⁸ Fearnley & Eger sin last ble derimot i knappest laget. I kildematerialet kommer det ikke frem noen tydelig forklaring på dette, men man kan anta problemet hadde økonomiske grunner. Skipsrederiet fikk betalt etter prosentandel svovel og kobber i kisen.¹²⁹ Possehl betalte for

¹²² Wasberg, G, C. (1971). *Fearnley & Eger 1869-1969*: 84.

¹²³ Wasberg 1971: 80.

¹²⁴ L. Possehl & Co. Bochum Transportvertrag. Fra Orkla til Bochum 28/3-1911; Ibid. Fra Possehl til Orkla 28/4-1911.

¹²⁵ Ibid. Fra Possehl til Orkla 3/12-1910.

¹²⁶ Ibid. Fra Possehl til Orkla 3/12-1910.

¹²⁷ Ibid. Fra Possehl til Orkla 8/10-1910.

¹²⁸ Ibid. Fra Possehl til Orkla 8/10-1910.

¹²⁹ OGAB. Jernvägen 1908-1911. 2. Brev til Hoffjegermester Fearnley fra Thams.

kisen, i tillegg til fraktratene. Fraktrater var hva et selskap måtte betale rederiet for å få lasten fra A til B. Flere små skip betydde flere laster, som betydde at Possehl måtte betale mer i fraktrater, enn hvis skipene var større. Possehl kom nok ingen vei med dette, for Fearnley & Eger supplerte med skip sånn at kravet per år ble møtt, med samme lastekapasitet som de alltid hadde hatt. På et tidspunkt meldte til og med Possehl om at rederiet leverte for mye.¹³⁰

I kildematerialet er det helt tydelig at Fearnley & Eger var et selvstendig selskap. Dette kommer tydelig fram da leveringsvilkårene ble endret i 1911. I et brev rederiet sendte til Possehl beskrev de at de ikke var tilfredse med endringene. De var verken interessert eller forpliktet til å innfri de nye bestemmelsene av det de mente var «elendige fraktrater».¹³¹ Orkla måtte da i tilfelle finne et annet rederi for transporten av produktet sitt. Med tanke på at den avtalen varte til og med 1921, ble det lagt energi inn i å få rederiet på gli. Dr Esser, som på denne tiden var administrerende direktør gikk i dialog med Thomas Fearnleys sønn, Thomas Fearnley jr. Videre korrespondanse indikerer at samarbeidet fortsatte, selvom rederiet var bekymret for at de ikke skulle få betaling stipulert etter kontrakten.¹³²

Utover høsten i 1911 meldte Possehl og Chemische flere ganger om at Orkla leverte for lite kis. Orkla bet seg merke i at de ikke ble betalt for hva de selv mente de leverte.¹³³ Det nevnes flere ganger i kildematerialet, og etter at Fearnley & Eger hadde nevnt at noe muligens var feil med vekta,¹³⁴ stilte Possehl spørsmål ved denne. Teorien var at noe var galt, eller at vekta ikke ble skikkelig rengjort. Hvis rengjøring hadde vært grunnen, ville løsningen vært å vaske vekta skikkelig. Orklas løsning var å få vite hva differensen var, sånn så de kunne veie opp til riktig mengde før leveransen ble sendt til Bochum.¹³⁵ For Fearnley & Eger påvirket også mengden last deres inntekt. Likevel spilte nok det lave svovelinnholdet mer inn på hva slags betaling rederiet fikk. Rederiet fikk jo betalt for prosentandelen av svovel og kobber i som var i kisen de leverte.

¹³⁰ L. Possehl & Co. Bochum Transportvertrag. Fra Possehl til Orkla 15/2-1911.

¹³¹ Ibid. Fra Fearnley & Eger til Possehl 9/10-1911.

¹³² Ibid. Fra Fearnley & Eger til Possehl 28/10-1911.

¹³³ Ibid. Fra Orkla til Possehl 27/9-1911.

¹³⁴ Ibid. Fra Fearnley & Eger til Possehl 9/10-1911.

¹³⁵ Ibid. Fra Possehl til Orkla 16/10-1911; Ibid Fra Orkla til Possehl 3/11-1911; Fra Possehl til Orkla 17/12-1911.

3.6 Økonomiske problemer

I historiografien beskrives den økonomiske situasjonen som dårlig. Utbyttene var ikke av stor karakter i 1910 eller i 1911.¹³⁶ Lødrup gir tysk innflytelse grunn til dette. I forbindelse med lånet fra Possehl, dukket en teknisk representant opp i 1908.¹³⁷ Teknisk direktør Dr. Friedrich Esser kom visstnok tidlig på feil fot med grunnlegger og direktør Christian Thams. I 1910 fratradte Thams fra sin stilling, og Esser tok over. Styret støttet dette fordi de andre medlemmene mente Thams var en ineffektiv leder.¹³⁸ Ifølge Reiersen hadde Thams vanskelig for å samarbeide med Esser, som var militær i sin lederstil. Det var Esser som hadde brakt kontrakten med Chemische på bordet, med krav Orkla ikke kunne oppfylle. Han brukte også kostbare metoder i driften, som gjorde at Orklas omsetning ikke gikk så bra.¹³⁹ Thams var enda direktør i Chr. Salvesen & Chr. Thams Communications A/S, og styremedlem i Orkla, etter at han forlot stillingen som administrerende direktør.¹⁴⁰ I tillegg hadde han også forbindelser til selskapet som hadde ansvar for infrastrukturen mellom Løkken og Thamshavn. Han var også mye utenlands, med interesser andre steder enn i selskapet Orkla. Thams hadde antagelig nok på tapeten, og styret mente at selskapet var bedre stilt med en annen direktør, Dr Friedrich Esser.

I 1910 var det også ekstraordinær tørke, som gjorde at leveransene kom ikke da de var planlagt.¹⁴¹ Mye av driften betinget på vann, både vaskeriet og kilden til elektrisitet.¹⁴² I tillegg til at kisen hadde lavere svovelinhold enn hva som var kravet i kontrakten med Chemische, var ikke tørken heldig. Det var også en av grunnene til at Chemische anklaget Orkla for mislighold av avtalen.¹⁴³ Den lave avkastningen førte til at kassa var tom i 1911.

¹³⁶ Bergh et al. 2004: 35.

¹³⁷ Lødrup 1954: 275.

¹³⁸ Lødrup 1954: 274-75.

¹³⁹ Lødrup 1954: 281.

¹⁴⁰ Reiersen 2006: 280.

¹⁴¹ Lødrup 1954: 280.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

Derfor ba Orkla om mer lån i 1911. Possehl innvilget et veksellån. Dette har ofte en avbetalingskontrakt involvert.¹⁴⁴ Lånet var på ca 1,16 millioner kr.¹⁴⁵

Dr. Esser hadde planer om å utnytte kobberet i kisen. Den ble beholdt i det produktet som ble igjen etter at Chemische hadde brukt svovelet. Orkla kjøpte opp en eiendom i Bochum, ikke langt fra svovelsyrefabrikken, og eiendommen var tiltenkt et kobberekstrasjonsverk. Kapitalutvidelsen i 1910 og pengene det førte med seg, gikk blant annet til å kjøpte eiendommen. Det fikk navnet Kupferhütte Bochum G.m.b.H. Her skulle Orkla skille kobber fra avbrannen av kisen de hadde solgt til Chemische. Orkla hadde som mål å bruke Kupferhütte Bochum som kilde til ekstra inntekter.¹⁴⁶ Det fikk ikke den store gevinsten man først hadde håpet på, og sto for det meste ubrukt før 1911.

Separasjonsverket som ble bygget før 1910, var bygget i tre. I november 1911 oppsto det brann på Løkken Verk, og det var separasjonsverket som brant ned. Dette var kanskje den viktigste bygningen på hele anlegget, og dermed var det et sterkt behov for å få gjenreist det. Force Majeure-klausulen beskyttet trolig Orkla fra forpliktelsene sine, og Possehl var behjelpelige for å få bygget opp igjen.¹⁴⁷ Orkla hadde behov for penger til gjenoppbyggingen, og de hadde en brannforsikring. Possehl ville vite hvilke kostnader det var snakk om, og ba om en liste for å dekke utgiftene for materialene til gjenoppbyggingen.¹⁴⁸ De fikk lista, men Orkla meldte om at de hadde nok på konto til byggingen selv.¹⁴⁹ Dessuten viser kildematerialet til mye om forsikringspengene, og Possehl var for ellers misfornøyd med at tilstandene førte til at lånet ikke ble tilstrekkelig betjent.¹⁵⁰ Erstatningssummen lå på drøye 1 millioner kroner, som var hva Possehl, Stockholms Enskilda Bank (SEB) og Centralbanken for Norge kunne bidra med. Dessuten stemte ikke erstatningssummen med brannforsikringen.

¹⁴⁴ Store Norske Leksikon 2014 «Utlån» hentet fra: <https://snl.no/utlån>

¹⁴⁵ OGAB. Årsberetninger 1904-1917. Årsberetningen fra 1911.

¹⁴⁶ Lødrup 1954: 277.

¹⁴⁷ L. Possehl & Co. Direktion. Fra Possehl til Orkla 6/4-1912.

¹⁴⁸ Ibid. Fra Possehl til Orkla 4/4-1912.

¹⁴⁹ Ibid. Fra Orkla til Possehl 9/4-1912.

¹⁵⁰ Ibid.. Fra Orkla til Possehl 12/1-1912.

Verdiene på separasjonsverket, og andre bygg med skader fra brannen var på 1,9 millioner. Forsikringssummen var på 1,3 millioner, og Orkla fikk utbetalt mindre enn sistnevnte sum.¹⁵¹

3.7 Endringer i styret.

Lødrup beskriver en sterk mobilisering blant de norske og svenske aksjonærene, etter brannen i 1911. Forfatteren forteller også at disse aksjonærene ikke så veldig positivt på den tyske innflytelsen som fulgte med lånet fra Possehl.¹⁵² Antagelig var de positive til avtalen i begynnelsen, fordi det ga Orkla tilgang utenlands. Lånet førte også med seg en teknisk direktør, som ble administrerende direktør, som førte til dårlig drift av selskapet. Økonomien var ikke bra, og kanskje de norske og svenske aksjonærene mente ting kunne vært gjort annerledes, mellom 1908 og 1911. I en brevkorrespondanse mellom Marcus Wallenberg og Löwenadler kommer det frem at Wallenberg mistenkte Possehl for en så dårlig drift av Orkla at de kunne slå selskapet under seg.¹⁵³ Særlig ble Esser mistenkt for å være aktøren som førte den dårlige driften. Fredrik Löwenadler var en svensk forretningsmann, som holdt til i England, og holdt aksjer i Orkla.¹⁵⁴ Å tre fram å gjøre noe, var antagelig hva disse anså som det mest nødvendige. Skal man tro hva Lødrup skriver var det brannen som ble faktoren for at ting skulle endre seg.

Wallenberg hadde nære forhold til Fearnley-familien,¹⁵⁵ og da utredning for hvordan driften var ved Løkken, var det Fearnley jr. som sendte brev til Marcus Wallenberg. Han fikk jobben som styreleder i Orkla. August Nachmanson ble administrerende direktør, og fikk oppgaven å gjøre undersøkelser på Løkken og i Tyskland. Han var av svensk opphav, og hadde tilknytninger til Wallenbergs Stockholms Enskilda Bank. Han hadde advokatpraksis i Örebro, men uten formell juridisk utdanning.¹⁵⁶ Personen som fikk ansvar for det rent tekniske ved gruen var ingeniør Nils Erik Lenander. Han var en svensk ingeniør med utdanning fra

¹⁵¹ OGAB. Årsberetninger 1904-1917. Årsberetningen fra 1911.

¹⁵² Lødrup 1954: 283.

¹⁵³ Lødrup 1954: 281-82.

¹⁵⁴ Lindroth. L. J. Fredrik Löwenadler. Hentet fra: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10105>

¹⁵⁵ Bergh et al. 2004. 31.

¹⁵⁶ Gidlöf. August Nachmanson. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8749>

Uppsala, og han hadde kompetanse innen bergverksindustri.¹⁵⁷ Han beskrev driften i 1911 som en teknisk skandale.¹⁵⁸ Lødrup refererer til en promemoria til Jernkomiteen i 1937. Han hadde forøvrig vært ansatt hos Orkla da Thams enda var direktør, men han ble avskjediget da Esser tok over.¹⁵⁹

Både Nachmanson og Wallenberg deltok på konferanser i Tyskland, med representanter fra Possehl. Dette endte med at Dr. Esser måtte tre av som administrerende direktør i Orkla.¹⁶⁰ At forsikringssummen ikke stemte med hva det ville koste å bygge opp igjen separasjonsverket, spilte også en rolle. Sannsynligvis var dette spikeren i kista for Essers videre karriere i Orkla. Essers fratredelse var konsekvensen som brannen på lang sikt førte til. Påstanden om hvorvidt tysk innflytelse var for å slå Orkla konkurs på sikt, er mer på siden av rene spekulasjoner. Det lave svovelinnholdet i kisen ble ikke oppdaget før i 1910. Det var året etter at avtalen med Chemische ble skrevet under. Reklamasjonene var trolig derfor ikke med vilje, men Esser var fortsatt optimistisk på tanken om å konsentrere kisen til Chemisches krav. Kanskje var det et tegn på at administrasjon av et selskap ikke var Essers sterkeste side. Tørken i 1910 førte også til tap, og en tørke er det ingen som kan styre. At driften ble ført dårlig med vilje, virker veldig lite sannsynlig. Tiden etter viser derimot at med mennesker som vet hva de gjorde fikk selskapets drift i mye bedre stand. Disse hadde kunnskap om selskapet da de tok over som Esser ikke hadde da han begynte.

3.8 Oppsummering

I 1904 ble Orkla stiftet. I årene fra stiftelsen og frem til 1911 skjedde det mye. Gruvene som ble kjøpt opp måtte gjøres i stand, til dels fordi de var vannfylte. I tillegg var det bare Gammelsjakta som sto på Løkken. Samtidig som separasjonsverket ble bygget, ble det bygget en ny sjakt. Den fikk navnet Fearnley sjakt. Det ble også bygget et laboratorium for analyse av kisen. I tillegg ble det gjort prøvedrift på Løkken, med utvinning av kis og vasking i liten

¹⁵⁷ Kjellander. N Erik Lenander. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/11220>

¹⁵⁸ Lødrup 1954: 282.

¹⁵⁹ Ibid: 272.

¹⁶⁰ Ibid: 283-84.

skala. I laboratoriet ble kisen analysert for å finne ut hvilke bestanddeler som fantes i kisen, og hvor stort gjennomsnittet var.

Den opprinnelige aksjekapitalen på kr 900 000,— var for lite, og i løpet av perioden ble det gjort fire kapitalutvidelser. To av dem innen 1908. Samtidig hadde Orkla behov for enda mer penger. Selskapet endte med å signere en avtale med tyske L. Possehl & Co for et lån på 2,5 millioner kroner i tillegg til salgsrepresentasjon i utlandet. Orkla fikk en vei til det utenlandske markedet. Det var riktignok stramme vilkår på lånet, og sterk innflytelse fra Possehl inn i Orkla. Driften ble gjort kostbar, og en lite gunstig avtale med Chemische gjorde at Orkla tapte penger i form av reklamasjon.

I tillegg ble starten på den ordinære driften forsinket på grunn av tørke. Også rederiet, Fearnley & Eger, som hjalp Orkla med leveransene i Bochum var uenige om transporten. På toppen av det hele brant separasjonsverket ned i 1911. Administrasjonen i selskapet ble skiftet ut. Den gikk fra å være tysk til å bli svensk, og var egentlig svensk innflytelse bedre enn tysk? I neste kapittel skal videre drift utdypes, og deretter kan spørsmålet besvares.

Kapittel 4

4.1 Innledning

I dette kapittelet skal perioden mellom 1912 til krigsutbruddet i 1914 undersøkes. Brannen av separasjonsverket i 1911 førte til at administrasjonen ble skiftet ut. Endret markedsstrategien seg, og i så fall hvordan? Forsikringsoppjøret etter brannen skal undersøkes nærmere. I tillegg vil jeg undersøke andre avtaler som Orkla hadde, i tillegg til den med Chemische Industrie, i dette kapittelet. Styret i Orkla gjorde også andre tiltak for å tilrettelegge en drift med økt overskudd. Kupferfhütte Bochum skal nevnes også her, og hvordan driften endret seg. Ikke minst skal jeg se nærmere på hvordan forholdet mellom Possehl og Orkla utviklet seg i perioden.

4.2 Brannen og gjenoppbyggingen.

I november 1911 ble blant annet separasjonsverket på Løkken ødelagt av brann og dette var nok påskuddet for at Esser ble avskjediget som administrerende direktør. Nachmanson hadde vært på besøk i blant annet Lübeck og Bochum og diskutert brannen. Han diskuterte antagelig med direktørene for Possehl og Chemische. Diskusjonen gikk ut på Orklas situasjon generelt. I tillegg hadde Essers sykdomsfravær vært et tema. Det ble diskutert om Esser burde fratre sin stillingen, men både Emil Possehl og Schwabroch mente det var best om Esser fortsatte i sin stilling.¹⁶¹ Det endte likevel med at Dr. Esser måtte si farvel. Brannen skadet også Fearnley sjakt og infrastrukturen rundt, som for eksempel alt elektrisk nettverk ble skadet, og måtte også bygges opp. Det ble anslått å ta ca. et år å få erstattet for skadene. Orkla måtte varsle sine kunder om dette fordi ødeleggelsene påvirket produksjonen i stor grad. Orkla brukte som antatt en force majeure-klausul i sine avtaler. Separasjonsverket var kanskje det viktigste «tannhjulet» i driften, fordi denne bygningen knuste og vasket kisen, som konsentrerte svovelinnholdet. Uten dette bygget stoppet så og si driften helt opp. Produksjonen ble planlagt til rundt 1000 tonn finkis og 2000 tonn stykkis. I styremøteprotokollen fra 3. desember 1911 ble det estimert en erstatning på 1,3 millioner kroner ekskludert kostnadene for gjenoppbyggingen av separasjonsverket. Bokført verdi lå på kr 1.480.000,—.¹⁶²

¹⁶¹ OGAB. Protokoll 8/2-1912 §2, referat av Nachmansons rapport fra turen til Tyskland.

¹⁶² OGAB. Protokoll 3/12-1911.

Anslaget på byggingen av separasjonsverket vår estimert til kr 375.000,— før anbud,¹⁶³ slik at til sammen var erstatningssummen nærmere 1,7 millioner kroner. Brannforsikringen som skulle dekke kostnadene er det mye fram og tilbake om i kildematerialet om brannforsikringen. Orkla så etter banker som kunne hjelpe dem i denne saken. Aktuelle banker var både Trondhjems Handelsbank, Centralbanken for Norge og SEB. De var villige til å gi litt over en million som erstatningssum til sammen. Possehl mente at en slik sum ikke var i samsvar med kontrakten og påpekte at heller ikke lånet ble tilstrekkelig betjent av Orkla.¹⁶⁴ Erstatningssummen ble til slutt høyere enn antatt. Den ble estimert til ca 1,9 millioner kroner. Antagelig ble kostnadene høyere på grunn av materialene selskapet brukte. Orkla skulle egentlig ha utbetalt 1,3 millioner kroner, men fikk i realiteten kr 1.057.743,15.¹⁶⁵ Brannforsikringen stemte ikke med kostnadene. For det første fikk ikke Orkla utbetalt hele den bokførte verdien i utgangspunktet, i tillegg til at byggingen ble dyrere enn først antatt. Som et resultat økte Orkla erstatningssummen med kr 225.000,—¹⁶⁶

Det ble nye styret bestemte at de nye bygningene ikke skulle være trekonstruksjoner.¹⁶⁷ Byggene skulle nå være av jern og jernbetong. Beslutningen viser at styret prøvde å unngå dette i fremtiden. Orkla tok ledelsen i gjenoppbyggingen, og brukte sin egne tekniske stab i tillegg til bistand fra svenske spesialister. Schwabroch protestere på dette og mente at gjenoppbyggingen burde gjøres av tyske firmaer og etter tyske planer. Dessuten begynte Esser som teknisk konsulent før han ble administrerende direktør i 1910, og derfor burde han konsulteres. De norske og svenske aksjonærene var ikke med på dette, og førte byggingen i egen regi.¹⁶⁸ Beregningen om at gjenoppbyggingen skulle ta ca et år. Det tok likevel lenger tid på grunn av omfattende konstruksjon, deriblant med armeringsjern. Dermed ble byggene estimert å stå ferdig innen september 1913.¹⁶⁹ Denne beregningen stemte bedre.

¹⁶³ OGAB. Protokoll 8/2-1912.

¹⁶⁴ L. Possehl & Co. Direktion 1910-1914. Fra Possehl til Orkla, 12/1-1912.

¹⁶⁵ OGAB. Årsberetning 1911.

¹⁶⁶ OGAB. Årsberetning 1912.

¹⁶⁷ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 8/1-1912

¹⁶⁸ Lødrup 1954: 285.

¹⁶⁹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 14/10-1912 §7.

Separasjonsverket fungerte med ca 75% kapasitet, og til tilfredsstillende effekt.¹⁷⁰ Schwabroch kom ikke med noen forklaring for hvorfor byggene skulle bli bygget av tyske firmaer. Det står heller ikke noe om det i kontrakten fra 1908. I en aksjeoversikt fra 1911,¹⁷¹ hadde Possehl 6737 av 38 888 aksjer. Dette var ca 17% av andelen aksjer, og for å ha innsynsrett i et selskap, må man ha minst 10% av aksjeandelen.¹⁷² Possehl hadde innsynsrett i Orkla, og muligens også meninger om hva slags beslutninger som ble tatt i selskapet. Dermed var styret i gang med å heve mengden kis til eksport igjen. Esser ble kanskje utelatt konsultasjon av de nye byggene, men det stoppet han ikke fra å kritisere dem. Dette gjaldt blant annet nybyggenes maskinelle utrustning, i forhold til produksjon av stykk- og finkis. Også transporten ut fra separasjonsverket hadde han meninger om.¹⁷³ Esser kom med brevet etter at han hadde blitt sagt opp.

Bokført verdi for gjenoppbyggingen var på kr 1,3 millioner og i tillegg til dette, påløp reisekostnader til konsulenter og rådgivere i byggeprosessen, inngrep i naturen og drift av maskiner. Dette var på kr 180 000,— i tillegg.¹⁷⁴ Kostnadene ble til sammen kr 1,480 000,—. Hvordan differensen mellom erstatningssummen og virkelige kostnader ble finansiert er uvisst. Bokført beløp blir nevnt som forsikringspenger, men det blir ikke nevnt hvilket selskap som sto for forsikringen, i protokollen for styremøtet som tok sted etter brannen.¹⁷⁵ I årsberetningen fra 1911 står det oppført at kr 1 057 743,15 ble utbetalt av forsikringsselskapet «Svea»,¹⁷⁶ og fra og med 1911 hadde Orkla en post for forsikringer. Etter gjenoppbyggingen ble det gjort ny taksering på Løkkens eiendom, og forsikringen hevet så det stemte overens med verdiene på eiendommen.¹⁷⁷ Med tanke på at det var Svea som betalte ut forsikringssummen, kan dette ha vært forsikringsselskapet til Orkla i utgangspunktet. Kanskje

¹⁷⁰ OGAB. Årsberetning 1913.

¹⁷¹ OGAB. Generalforsamlingsprotokoller 1904-1920.

¹⁷² <https://firmanytt.no/hvem-har-kontroll-pa-selskapet/>

¹⁷³ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 14/10-1912 §7, og bilag J.

¹⁷⁴ OGAB. Protokoll for styremøte 5/12-1911.

¹⁷⁵ OGAB. Protokoll for styremøte 5/12-1911 §7.

¹⁷⁶ OGAB. Årsberetning 1911.

¹⁷⁷ OGAB. Protokoll over direksjonsmøter 9/6-1913, §5.

var det dette Orkla poengterte dette til Possehl,¹⁷⁸ da handelsselskapet tilbydde seg å hjelpe med penger. Dette svarer imidlertid ikke hvor de resterende 850 000 kronene Orkla manglet kom fra. I årsmeldingen fra 1911 har det blitt skrevet at fordi mange av eiendommene er for høyt taksert, at bygninger fikk stipulert mer penger enn hva det kostet å drive dem. Styret foreslo i stedet å regne ut hvor mye det faktisk kostet å drive bygningene og føre overskuddet over til kontoen for Løkken Verk. Driften for Løkken var i realiteten stipulert for lavt. Overførselen kom på kr 817 543,35. Det ser ut som om Orkla skummet av egne midler for å spe på kostnadene for driften av de andre kontiene.¹⁷⁹

Da gjenoppbyggingen var ferdig begynte eksporten igjen. Christian Thams var fortsatt styremedlem selvom han fratradte rollen som administrerende direktør i 1910. I protokollene blir Thams som oftest referert til som generalkonsul. Siden hans sterke side var salg,¹⁸⁰ fortsatte han med nettopp det. Dette kommer også frem i en protokoll fra 1912 hvor styret hadde mottatt brev om forslag til potensielle kunder. I protokollen fremkommer det ikke hvor Thams hadde funnet kundene, eller hva som skjedde videre. Styret ga derimot Thams myndighet til å fortsette forhandlingen med disse.¹⁸¹ Det kan tyde på at Thams hadde kontakter i områder hvor Possehl ikke representerte Orkla for salg. Man kan med dette anta at forhandlingene ikke kolliderte med Orklas forpliktelser til Possehl. Salg var nok Thams sin rolle i Orkla fra han sluttet som administrerende direktør. I 1913 ble det bestemt å utvide kapitalen en femte gang i selskapets historie. Det ble rapportert at forekomsten av malm var på 4 millioner tonn totalt, og for å kunne utvide driften, trengtes mer kapital. Aksjekapitalen i 1912 lå på kr 6 999 840,—¹⁸² og den skulle heves med kr 7 millioner.¹⁸³ Aksjekapitalen i 1914 var kr 13 999 680.¹⁸⁴

¹⁷⁸ L. Possehl & Co. Direktion. 19/2-1912 Fra Orkla til Possehl.

¹⁷⁹ OGAB. Årsberetning 1911.

¹⁸⁰ Reiersen 2006: 257.

¹⁸¹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 14/10-1912 §14.

¹⁸² OGAB. Årsberetning 1912.

¹⁸³ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 6/12-1913 §1.

¹⁸⁴ OGAB. Årsberetning 1914.

4.3 Kupferhütte Bochum

Orklas plan var hele tiden å utnytte kobberet i kisen, selvom svovelet i kisen var det man fokuserte mest på. Etter at Chemisches svovelsyrefabrikk hadde tatt svovelet ut av kisen var kobberet igjen i kisen, og det er kisen som blir kalt avbrann. Dr Esser medvirket til kjøpet av eiendommen i Bochum, hvor fabrikken Kupferhütte Bochum G.m.b.H. kom i drift i 1910. Opprettelsen av Kupferhütte var planlagt allerede i 1909.¹⁸⁵ Eiendommen var eid av Orkla, men hadde et eget styre. Det besto av Dr. Esser, Johannes Schwabroch, Oscar Wallenberg, Thomas Fearnley jr. og Sanitätsrat Middelschulte.¹⁸⁶ «Sanitätsrat» er en tysk tittel, antagelig for leger. Før Orklas styre ble skiftet ut, hadde ikke eiendommen noen særlig profitt, og i følge Lødrup ble det til slutt solgt.¹⁸⁷

Ideen om å utnytte kobberet ble tenkt ut allerede i 1909 og 1910, som nevnt i kapittel tre. Dette var derfor ikke nytt da det nye styret tok over administrasjonen. Den nye administrasjonen besto blant andre av August Nachmanson som administrerende direktør, Nils Erik Lenander som teknisk direktør, og Marcus Wallenberg som styreleder. Nachmanson møtte i Bochum i 1912 for å diskutere rekonstruksjon av eiendommen, og hvorvidt man skulle bruke den metoden Victor Hybinette hadde utviklet. I metoden ble det brukt elektrolyse for å raffinere kobberet. Elektrisitet var med andre ord viktig for prosessen.¹⁸⁸ Også salg ble vurdert, fordi eiendommen hadde gitt tap. Eiendommen hadde gått med tap, så allerede i 1912 ble salg vurdert, men Schwabroch mente at Orklas styre burde vente med den avgjørelsen. Schwabroch fikk i oppgave å undersøke saken nærmere, og komme med en beslutning¹⁸⁹ Eiendommens geografiske beliggenhet var fordelaktig fordi den lå såpass nærme Chemisches fabrikk. I 1913 diskuterte Orklas styre igjen eiendommen. Kupferhüttes styre tok senere opp et reverslån med Orklas hjelp. Dette var for å hjelpe driften, og for å gi et forskudd på å kjøpe en kobberekstraksjonsovn av Ramón-Beskowske.¹⁹⁰

¹⁸⁵ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 2/10-1909 §7.

¹⁸⁶ OGAB. Jernvägen 1908-1911 2. Jahresbericht der Kupferhütte Bochum 1910.

¹⁸⁷ Lødrup 1954: 278.

¹⁸⁸ Hodne 1981: 348.

¹⁸⁹ OGAB. Protokoll over direksjonsmøter 1912-1914. Protokoll 14/10-1912, §8.

¹⁹⁰ OGAB. Protokoll over direksjonsmøter 1912-1914. Protokoll 9/6-1913, §6.

År	Til Russland	Total nasjonal eksport
1911	33 608	318 292,68
1912	42 985	390 733,2
1913	43 336	425 876,87
1914	15 694	360 228,15

Tabell 4.1. Norsk eksport totalt og til Russland i tonn. Data hentet fra SSBs digitale publiseringer av historiske statistikker for årene, utenrikshandel. <https://www.ssb.no/a/histstat/publikasjoner/histemne-08.html>

Ovnen fra Ramén-Beskowske, utviklet av Arthur Ramén og Jacob Beskow, begge fra Sverige, skulle vise seg viktig for Orklas produksjon. Prosessen i denne ovnen var en type «kloriderende røsting» av kobberkisen. Ovnen deres hadde forskjellige rom så kisen etter røsting kunne avkjøles. Den hadde et lavt energiforbruk fordi temperaturen for å starte prosessen var lav.¹⁹¹ Dette gjorde antagelig at prisen for å drive ovnen var lav. Dette ble et gunstig kjøp for Orkla.

Installasjonen av ovnen skjedde i 1913.¹⁹² Fra og med 1914 var det ventet at ovnen skulle gi avkastning.¹⁹³ Utover årene, fra 1915 var Kupferhütte Bochum et foretagende med tilfredstillende profitt for Orkla. Selskapet selv hevdet det var utelukkende på grunn av installasjonen og bruken av ovn og de Ramén-Beskowske metoder.¹⁹⁴ Fra 1916 og utover kan det ha snudd, i lys av kobberkisavtalen under første verdenskrig, men dette skal undersøkes nærmere i neste kapittel. Eiendommen ble omsider solgt i mellomkrigstiden på grunn av tysk hyperinflasjon.¹⁹⁵ Orkla fokuserte nå både på salg og utvinning av svovel og kobber. De hadde flere kunder enn kun Chemische Industrie. I 1912 eksporterte Orkla til Russland, Tyskland, England, Belgia og Frankrike, i tillegg til levering innenlands.¹⁹⁶ Eksporten til Russland gikk trolig til Zellstoffabrik Waldhof.

¹⁹¹ Pietsch 2013: 433.

¹⁹² OGAB. Årsberetning 1913.

¹⁹³ OGAB. Årsberetning 1914.

¹⁹⁴ OGAB. Årsberetning 1915.

¹⁹⁵ Lødrup 1954: 308.

¹⁹⁶ OGAB. Årsberetning 1912.

4.4 Zellstoffabrik Waldhof

Zellstoffabrik Waldhof var en fabrikk i Pärnu. I kildematerialet vises det til «Livland», eller Estland, som blir brukt til å beskrive området ved Riga-bukta. Fabrikken lå i datidens Russland, men hovedsetet til Waldhof lå i Mannheim, Tyskland. «Zellstoff» betyr cellulose, og fabrikken produserte papirmasse. Å ha en tysk fabrikk i Russland var en av metodene utenlandske selskap brukte for å komme gjennom tollbarrieren til Russland.¹⁹⁷ Fabrikken hadde behov for svovel, og ble dermed en av Orklas største kunder.

Zellstoffabrik Waldhof hadde forbindelser til Possehl. Dette kommer frem ved flere tilfeller hvor fabrikken henvendte seg til Possehl når det gjaldt klager eller reklamasjon på Orklas produkt.¹⁹⁸ Orklas første kontakt med Waldhof var en kontrakt som gjaldt perioden fra august til november 1910. Denne avtalen kom i boks ved hjelp av mekling fra Possehl, og SEB ga sin garanti for Orkla, i tillegg sendte Orkla utkast av SEBs erklæring om dette til Possehl.¹⁹⁹ I brevet finnes det to utkast, men Possehl reagerte spesielt på ordlyden for det andre utkastet. Ordlyden i det aktuelle utkastet er mer kortfattet enn det andre. Possehl kan ha oppfattet det som i overkant selvsikkert. Siden det ikke ser ut til å finnes kopi av avtalen i arkivene er det vanskelig å si hva slags vilkår som lå til grunn. Possehl reagerte på den skarpe ordlyden i garantien, og hvilke signaler dette ga til Waldhof av Orkla som selskap. Possehl var nemlig skeptiske fordi de mente Orkla hadde svake økonomiske utsikter.²⁰⁰ Hvorfor Possehl hadde dette synet på Orkla ble ikke spesifisert i brevet, men dette var på tiden tørken hadde vært, som påvirket Orklas drift og inntekt. Styreprotokollene fra rundt 1910 nevner ingenting om denne avtalen.

Zellstoffabrik Waldhof ble altså en kunde av Orkla. Styreprotokollene fra 1912 til 1914 nevner fabrikken ofte, men det er lite som tyder på at eventuelle kontrakter finnes i Orklas arkiv. Hvilke vilkår som lå til grunn i kontrakten er derfor vanskelig å vite noe om, også her. Det er beskrevet at Orkla leverte kis til fabrikken. I 1911 skulle selskapet levere 6000 tonn kis

¹⁹⁷ Michelsen 1991: 197.

¹⁹⁸ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912. 25/8-1911. Fra Pärnu til Possehl.

¹⁹⁹ L. Possehl & Co. Direktion: Fra Esser til Possehl 23/12-1910, vedlegg med erklæring fra SEB.

²⁰⁰ L. Possehl & Co. Direktion: Fra Possehl til Orkla 29/12-1910.

til Pärnu, med minst 43% svovel og maks 2% kobber. Orkla fikk betalt 35 pfennig per prosent svovel.²⁰¹ I 1913 skulle Orkla levere mellom 27 og 31.000 tonn kis til Pärnu, hvorav rundt 20.000 tonn skulle være stykkis og resten finkis.²⁰² Orkla eksporterte totalt 129 600 tonn kis i 1913.²⁰³

Orkla var forpliktet til å levere rundt 25% av sin totale eksport til Waldhof. Disse leveransene ble naturligvis sendt med skip, men tilsynelatende ikke med Fearnley & Eger, som Chemsiche brukte. En del av skipene som ble brukt mellom Thamshavn og Pärnu ser ikke ut til å ha norske eiere. Enkelte av skipene hadde danskbaserte navn. Andre skip, som «S/S Cedric» og «S/S Baldwin» var eid av Det Selmerske Rederi A/S, som var basert i Trondheim. En skulle tro at Fearnley & Eger tok denne jobben, siden de tidligere hadde tatt på seg jobben med levering til Bochum. I en protokoll fra 1912 forteller derimot at Fearnley & Eger sa opp avtalen.²⁰⁴ Dermed ga styret i Orkla tillatelse til at Possehl kunne være med å konkurrere om frakt og fraktrater.

År	Overskudd
1910	kr 61 204,98
1911	kr 345 755,64
1912	kr 901 555,50
1913	kr 1 478 264,23
1914	kr 1 018 249,63
1915	kr 2 439 844,89
1916	kr 3 939 168,34
1917	kr 3 538 925,68
1918	kr 4 099 958,41

Tabell 4.2. Oversikt over hva slags overskudd Orkla hadde perioden med ordinær drift i denne oppgavens avgrensing.

²⁰¹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 14/10-1912 §6.

²⁰² OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 9/6-1913 §9.

²⁰³ OGAB. Årsberetning 1913.

²⁰⁴ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 14/10-1912 §11.

Waldhof Mellom 1912 og 1914 opplevde Orkla å få reklamasjoner for mye av kisen de sendte til Pärnu. Dette ble antagelig en brysom affære. Pärnu reklamerte på Orklas kis av hovedsakelig to grunner: feil kornstørrelse på kisen, og for lavt svovelinnhold. I 1911 handlet reklamasjonene for det meste om størrelsen på kisen. Kisen ble levert av en grovere kornstørrelse enn de 50 millimeterne Waldhof ønsket. Dette kom frem etter at fabrikken hadde sendt kisen gjennom en sikt hvor hullene var i 50 mm størrelse. Orkla måtte medgi å ikke ha vært nøye nok med størrelsen. Orkla tilbød hjelp til å knuse kisen, og måtte betale 16 000 rubler i erstatning. I midlertid lyktes Orkla med å redusere erstatningssummen til 13 950 rubler.²⁰⁵ Førstnevnte sum tilsvarte ca kr 30 560,— og sistnevnte tilsvarte ca kr 26 544,5.²⁰⁶ Orkla gikk nesten med en million i overskudd i 1912.²⁰⁷ Likevel tyder det på at reklamasjon av denne typen var såpass kostnadskrevenende at styret arbeidet for å redusere kostnaden. Med tiltakene håpet Orkla at reklamasjonene skulle opphøre, men året etter reklamerte Waldhof på kis av for fin kornstørrelse. Å løse dette problemet var vanskeligere enn å problemet med for stor kis. I produksjonen av kis er det alltid en prosentandel som er mindre enn standard på bestillingen. Kisen ble ytterligere knust i transporten, og måtte Orkla finne en normal innenfor slingringsmonnet av hva som er akseptabel størrelse. I tillegg måtte Orkla ta i betraktning klagene om svovelinnholdet.²⁰⁸

Fabrikken i Pärnu gjorde sine egne analyser av kisen Orkla leverte. Flere ganger refererer fabrikken til et laboratorium i Wiesbaden ved navn Fresenius som analyserte kisen for Waldhof. På denne tiden lå gjennomsnittet av svovel på rundt 43%, hvis man skal tro Orklas analyser. Fresenius fikk resultater på 35% S. Dette var resultater lavere enn hva Orkla hadde forventet, og fikk av sine egne prøver på samme last. Orkla mistenkte at det kunne være noe med laboratoriet i Wiesbaden som utgjorde differensen, og sendte en representant til Pärnu. Olaf Pedersen Stokbak ble sendt til Pärnu for å undersøke saken, og ved siste del av 1912, sendte Nachmanson og Stokbak både brev og telegram til hverandre. Stokbak var født i

²⁰⁵ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 1912-1914. 14/10-1912, §6. Bilag G.

²⁰⁶ Dette er regnet ut ved hjelp av historicalstatistics.org, og valutakalkulatoren som finnes her. Jeg har tatt utgangspunkt i år 1912, og først konvertert 100 rubler til mark, som var ca 215 mark. 215 mark var i 1913 ca 191 norske kroner, (Eitrheim, Klovland & Qvigstad 2004: 312.) og jeg har derfor gått ut fra at 100 rubler = 191 kroner.

²⁰⁷ OGAB. Årsberetning 1912.

²⁰⁸ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 1912-1914. 14/10-1912, bilag G.

Hommelvik i 1885, og hadde vært ansatt i Orkla siden 1911 innenfor «kisekspeditri».²⁰⁹ I folketellingen for Meldalen i 1910 sto han oppført som stasjonsmester på Løkken Verk.²¹⁰ Stokbak fortalte blant annet at han opplevde moderat motstand ved store deler av sitt opphold ved fabrikken, og at hans prøver ikke ble godtatt av Waldhof.²¹¹ Administrasjonen i Orkla konkluderte etter en stund med at det var bedre å la en uavhengig representant undersøke kisen. De tok kontakt med professor ved NTH, Peder Farup. Han mente, etter egne analyser, at Orkla var i stand til å levere kis etter de krav kontrakten tilsa, både i kornstørrelse og svovelinnhold. På et tidspunkt var uenighetene mellom Orkla og fabrikken så prekære at det kunne komme til brudd i avtalen. Administrerende direktør, Nachmanson og teknisk ansvarlig Lenander møtte derfor personlig opp, både i Pärnu og Mannheim. Etter disse møtene kom partene til enighet, men Orkla måtte eventuelt betale mer toll for kobberinnholdet, skulle den være høyere enn 2%.²¹² Med det håpet Orkla at saken var løst, men protokoller fra 1913 viser at det ikke var tilfelle. Waldhof reklamerte på nytt på kornstørrelsen, denne gangen var kisen for liten. På dette tidspunktet begynte det å grense til umulig å løse problemet.²¹³ Kontrakten løp ut i 1914, og med tanke på en eventuell forlengelse skulle Orkla sørge for å innføre klausuler som reduserte sjansen for reklamasjon.²¹⁴ Det var ikke bare til Orkla Waldhof hadde forbindelser til. De var også deleier i en annen norsk gruve.

4.5 Stordø kisgruber

I Litlabø på Stordø, eller Stord, sør for Bergen lå Stordø Kisgruver. I 1907 ble dette selskapet grunnlagt av H. Fasting fra Antwerpen. Han var en belgisk investor, med tilknytninger til Compagnie Minière belge-norvégienne, et belgisk gruveselskap. Dette selskapet var hovedaksjonær i Stordø kisgruber A/S.²¹⁵ Den andre store aksjonæren var Zellstoffabrik Waldhof.

²⁰⁹ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912. Fødselsattest Olaf P. Stokbak.

²¹⁰ Arkivverket. Folketelling Meldalen 1910. «Olaf Pedersen Stokbak» 40. Hentet fra: http://xml.arkivverket.no/folketellinger/hefter/1910/16Sor-Trondelag/f9101636_hefte.pdf

²¹¹ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912. Fra Stokbak til Orkla, 5/8-1912.

²¹² OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. Protokoll 14/10-1912, bilag G.

²¹³ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. Protokoll 8/9-1913 §3.

²¹⁴ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. Protokoll 4/3-1914 §5.

²¹⁵ Lavik, H. (Red). (1957). *Stordø Kisgruber: En bedrifts historie 1907-1957. Utgitt i anledning 50-årsjubileet*. 75.

I 1908 kjøpte Zellstoffabrik Waldhof 2/3 av aksjene i Stordø, og ble med dette ny hovedaksjonær.²¹⁶ Waldhof fikk da mulighet til å regulere prisene på kisen som ble utvunnet på Stordø. Waldhof var også selskapet som sørget for utvinningen av kisen fordi de eide gruva.²¹⁷ Kisen på Stordø var fattig, den inneholdt ikke mer enn 23% svovel.²¹⁸ Waldhof beholdt likevel gruva, antagelig fordi de hadde ønske om å ha et eget anlegg, og på den måten være selvforsynt.²¹⁹ Til tross for at Stordø-kisen var fattig, hadde Waldhof hele tiden en plan om å øke produksjonen av svovel.²²⁰ Waldhof og Possehl vekslet brev om gruen. Brevet fra Waldhof til Possehl forklarte at gruen hadde mye kis, at den var billig og lett tilgjengelig takket være havna like ved gruen. Ut fra brevets ordlyd ser det ut som Waldhof var interesserte i å selge Chemische, eller Possehl gruen.²²¹ Lavik kan også fortelle at aksjene Compagnie Minière belge-norvégienne eide i Stordø ble overdratt til Waldhof i 1911.²²²

Mye tyder på at Waldhof fikk hjelp av Possehl til å kjøpe flere aksjer i Stordø. Et annet eksempel er at det ankom en ny teknisk konsulent i 1912-13 ved navn Dr. Ingeniør Friedrich Esser.²²³ Han var frem til da administrerende direktør hos Orkla Grube-Aktiebolag. Dette tyder på at Esser var representant for Possehl, som Lødrup beskriver.²²⁴ I tillegg tyder det på at Esser fikk nytt arbeid i Norge etter jobben som direktør i Orkla, og også som representant for Possehl.

Orkla fikk kjennskap til Waldhofs beskrivelse av Stordø kisgruber til Chemische gjennom Possehl i januar 1912.²²⁵ Orkla måtte levere flere last med kis gratis som erstatning for det

²¹⁶ Sætrevik, N. J. (1978). *Stordø Kisgruber A/S 1945-1972 «Drift og styring»*: 10.

²¹⁷ Lavik 1957: 93.

²¹⁸ Sætrevik 1978: 10.

²¹⁹ Sætrevik 1978: 10.

²²⁰ Lavik 1957: 108.

²²¹ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912. Fra Waldhof til Chemische 30/12-1911.

²²² Lavik 1957: 92.

²²³ Ibid: 93.

²²⁴ Lødrup 1954: 275.

²²⁵ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912. Fra Possehl til Orkla 27/1-1912.

lave svovelinnholdet i kisen i 1910 og 1911.²²⁶ Kisen skulle derimot ikke komme fra Løkken, men fra Stord. Det finnes ikke noe mer korrespondanse enn mottak av regninger fra leveringer med diverse skip. Disse var blant annet «D/S Finse» og «D/S Prinsesse Sophia».²²⁷ Dette var ikke skip Fearnley & Eger eide. «D/S Finse» var eid av Halfdan Kuhnle, Bergen, hvilket antyder at Orkla hadde avtaler med flere rederier. Orkla var på grunn av reservekvantumet forbundet med Stordø.

4.6 Forholdet mellom Orkla og Possehl i perioden

I perioden viser kildematerialet trekk av at Orkla ble mer økonomisk uavhengig Possehl. Et tilfelle var en uenighet mellom Orkla og Possehl om salgsprovisjon på kobber. Dette var i forbindelse med Kupferhütte Bochum. Orkla var usikker på om Possehl mente fem åttendedels salg, eller 5-8%.²²⁸ Possehl svarte med at de mente 1/4%.²²⁹ Dette betydde nok mellom 1 og 4% som, hvis man sammenlikner med provisjonen på kis — 2%, var ganske rimelig. Samtidig så det ut som om Orkla fikk hjelp av SEB til å betale ned på lånet til Possehl. I et brev meldte Nachmanson fra at de ville endre på vilkårene for betaling av reverslånet, med hjelp fra SEB.²³⁰ I tillegg ønsket de at nedbetaling av kreditt skulle endres hver tredje måned, til Orkla ikke lenger hadde gjeld til Possehl.²³¹ Possehl skrev brev til SEB, og ga uttrykk for å godta Orklas forespørsel.²³² Korrespondansen mellom Orklas styre og Possehl var deretter ikke så hyppig som tidligere år. Dette gjaldt helt frem mot jula 1914, 30. desember 1912 sendte Orkla brev til Possehl hvor de ønsket godt nyttår og lykke til med videre drift. Samtidig takket de for samarbeidet.²³³ På nyttårsaften svarte Possehl i omtrent samme ordlag.²³⁴ Denne ordlyden var ganske merkelig, gitt det faktum at avtalen de to

²²⁶ Lødrup 1954: 281.

²²⁷ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912: 2/4-1912.

²²⁸ L. Possehl & Co. Direktion. Fra Orkla til Possehl 5/8-1912.

²²⁹ Ibid. Fra Possehl til Orkla 13/8-1912.

²³⁰ Ibid. Fra Orkla til Possehl 8/8-1912.

²³¹ Ibid. Fra Orkla/Nachmanson til Possehl 9/9-1912.

²³² Ibid. Fra Possehl til SEB 19/9-1912.

²³³ Ibid. Fra Orkla/Lenander til Possehl 30/12-1912

²³⁴ Ibid. Fra Possehl til Orkla 31/12-1912.

selskapene hadde skulle vare til 1923. Det var liten grunn til at Orkla skulle avslutte avtalen, da lånene på langt nær var nedbetalt. Grunnene skal undersøkes nærmere i kapittel 5.

I avtalen fra 1908 var Norge, Sverige og England ekskludert representasjon for salg fra Possehl. I tilfelle med Sverige var det Thorvald Olrog og hans selskap som tok på seg oppdraget for salg. For England fikk Possehl representasjon likevel. Denne avtalen kunne sies opp i desember 1914, med en oppsigelsestid på et år. Styret vurderte å si opp representanten i 1914, så lenge de gjorde det før 31/12 1915 ville stillingen opphøre 31/12 1916.²³⁵ Dette var en overenstemmelse både Orkla og Possehl ble enige om. Hvorfor avtalen ble sagt opp, finnes det ingen klar forklaring på, men gitt i lys av hvilke forhold man hadde å gjøre med på kontinentet, kan rett og slett krigen være grunnen.

4.7 Hammelrath-saken

I dokumentene fra 1912 dukker det opp en sak som ble behandlet av tysk rett i Köln. I et av dokumentene har Orkla blitt dømt å betale et selskap H. Hammelrath & Co, M 7193,25 eller kr 6394,08. Siden Orkla var et utenlandsk selskap i rettens øyne, var Possehl forpliktet å betale summen Orkla skyldte. Retten følte det var en risiko å holde et utenlandsk selskap ansvarlig, fordi de var redde for at Orkla av den grunn ikke ville møte forpliktelsene. Å få Possehl til å betale og få dem til å få Orkla til å betale dem, ville nok være sikrere fordi Possehl allerede hadde en forbindelse til Orkla på denne tiden.²³⁶

I andre dokumenter vises det til at Dr. Friedrich Esser er innblandet, på en eller annen måte.²³⁷ Det er uklart fordi det ikke er nok kildemateriale å gå utifra. Det er likevel spennende, for det later til at Orkla ble saksøkt. Da kan man stille seg spørsmålet hvorfor. For å få litt mer kildemateriale å gå på kontaktet jeg «JustizPortal» i Nordrhein-Westfalen. De kontaktet det passende departementet fortløpende for å finne noe. Jeg fikk beskjed om å kontakte Statsarkivet i Nordrhein-Westfalen, hvilket jeg gjorde. De ansvarlige i arkivet fant ingenting, men det betyr ikke at noe ikke eksisterer. En sak som har gått gjennom retten i Köln har mest

²³⁵ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 15/11-1914.

²³⁶ L. Possehl & Co. Direktion. Fra Possehl til Orkla 25/7-1912. Bilag med avskrift av dom.

²³⁷ L. Possehl & Co. Diverse saker 1912. Fra Possehl til Orkla 16/7-1912.

sannsynlig arkivert dokumentene fra prosessen. Statsarkivet ba meg se gjennom tysk arkivportal, men jeg fant ikke noe da jeg søkte. Uansett hadde jeg måttet dratt til hvor arkivet befant seg, og det har jeg ikke hatt tid til. Det er en spennende sak, og det ser ikke ut som noen har undersøkt den tidligere.

4.8 Oppsummering

I kapittel 4 har noen av hendelsene fra perioden 1912 til krigsutbruddet i 1914 blitt belyst. Blant annet ble gjenoppbyggingen etter brannen i 1911 viktig, fordi ledelsen ble skiftet ut. Selve gjenoppbyggingen skjedde i egen regi, og Esser som var en representant fra Possehl ble avskjediget, så vel som nektet å ta del i gjenoppbyggingen som teknisk konsulent. Her er et eksempel på at Orkla ikke lenger lot tysk innflytelse få så sterkt fotfeste. I naturligvis protestere Possehls styremedlem, Schwabroch, på dette.

Avtalen med Chemische Industrie omtales som viktig, da den har blitt belyst i tidligere forskning. Det har kanskje overskygget andre avtaler av betydning, som for eksempel den med Zellstoffabrik Waldhof, hvor Orkla leverte kis til Pärnu i Estland, datidens Russland. I protokollene nevnes denne fabrikken flere ganger i perioden kapittelet tar for seg. Fabrikken reklamerte mye av flere grunner, og det tyder på at styret i Orkla syntes reklamasjonene og de kostnadene det førte med seg var unødvendige. Ved eventuell fornyelse av avtalen vurderte Orkla å legge inn klausuler for å unngå reklamasjoner på ting det var vanskelig å gjøre noe med. I tillegg var det Waldhof som eide Stordø kisgruber hvor reservekvantumet Orkla skulle levere til Chemische kom fra.

Orkla var økonomisk bedre stilt i denne perioden. Den nye administrasjonen ser ut til å fokusere på kostnadseffektivitet. Kupferhütte Bochum, eiendommen Orkla kjøpte i 1910, hadde tidligere stått ute av drift. Administrasjonen, med Lenander i spissen, investerte i mer kostnadseffektive ekstraksjonsovner, som på sikt skulle gi avkastning. Installasjonen av disse ville ta tid, og driften kom ikke i gang før 1915. Likevel var dette med på å sikre overskudd, og det ser man tydelig virkningen av fra 1913 og utover. Administrasjonen besto blant annet av Wallenberg, Nachmanson og Lenander, og var alle svenske. Spørsmålet hvorvidt svensk innflytelse i Orkla var bedre enn tysk ble stilt i forrige kapittel. Med tanke på at Orkla omsider

fikk overskudd av betydning i denne perioden tyder på at den nye administrasjonen gagnet Orkla økonomisk. I hvert fall gagnet den Orkla mer enn den tyske i tiden før 1912.

Possehl mistet innflytelse over Orkla i denne perioden. Det tyske handelsselskapet var etter kontrakten likevel den aktøren som Orkla måtte henvende seg til. Lånene ble heller ikke nedbetalt i denne perioden, så tilknytningene var der selvom Orkla tilsynelatende opererte mer på egenhånd enn tidligere. Likevel ser det ikke ut som om markedsstrategien endrer seg i stor grad i perioden. Veien videre for dette forholdet er interessant, i neste kapittel skal nemlig virkningene av første verdenskrig redegjøres.

Kapittel 5: 1914-1918

5.1 Innledning

Det siste empirikapittelet tar for seg perioden fra 1914 til og med 1918. Det vil si, fra krigsutbruddet i 1914. Første verdenskrig var en tid Norge opplevde stort press som land, og hvordan ble Orkla preget av dette? Krigen var en hendelse som forstyrret avtaler, hvor havnet Possehl oppi det hele, med virksomheten i et land som opplevde ekstern blokade? Hvordan endret markedsstrategien til Orkla seg i perioden, og endret strategien seg etter krigen? I begynnelsen skal utbruddet og frontene, Storbritannia og Tyskland, redegjøres før tematikken snevres inn til hvordan bransjeavtalene Norge måtte inngå preget Orklas drift. Ikke minst skal hvordan krigen påvirket Possehl analyseres.

5.2 Første verdenskrig

I juli 1914 brøt første verdenskrig ut. Dette var en direkte konsekvens av at erkehertug Franz Ferdinand og hans kone ble skutt i Sarajevo. De underliggende årsakene til krigen var nasjonalisme og klønede diplomati.²³⁸ Verden ble for første gang vitne til en total krig, en krig som hadde et globalt omfang. Gullstandarden, som stabiliserte verdenshandelen med en bestemt verdi på verdens valutaer, ble suspendert på grunn av krigsøkonomi. Norge, og Sverige, var to land som erklærte seg nøytrale under krigen. På den måten håpet de å kunne fortsette med eksport som om de ikke var i krig. Det ville si å eksportere til både Tyskland og Storbritannia, som ikke lenge etter krigens utbrudd ble bitre fiender.

Da krigen brøt ut valgte Storbritannia opprinnelig å være nøytrale. Det britiske imperiet var på denne tiden verdens største imperium. Det strakk seg til store deler av verden, og interessene globalt var såpass omfattende at Storbritannia valgte å erklære seg nøytrale. Dette skulle ikke vare lenge. Tyskland på sin side var midt mellom to fiendemakter, Frankrike og Russland. De utviklet Schlieffen-planen som var en teori for hvordan Tyskland skulle vinne krigen på to fronter. I henhold til denne planen angrep de Frankrike gjennom Belgia.²³⁹ Tyskerne gikk gjennom Belgia for å unngå Frankrikes forsvarslinje ved deres grense mot Tyskland. Dette brøt Belgias erklæring om å forbli nøytrale og Storbritannia, som var Belgias

²³⁸ Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*: 169.

²³⁹ Zuber, T. (2002). *Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning 1871-1914*: 225.

sikkerhetsgarantist, hadde nå ikke annet valg enn å involvere seg i krigen. Før krigens utbrudd hadde Trippelententen blitt formet, eller de allierte, i forbindelse med Marokko-krisen i 1906. Marokko-krisen ble utløst da den tyske keiser Wilhelm II gikk i land i Tanger, Marokko. Dette var en demonstrasjon for å teste Ententenes styrke som allianse. Det var også for blidgjøre kritikere som mente at den tyske regjeringen ikke gjorde nok for å beskytte tyske økonomiske interesser i Marokko. I tillegg var det å gå i land en måte å markere tysk støtte til Marokko som en selvstendig stat. Marokko er et nord-afrikansk land, et område hvor Frankrike har hatt sin inflytelsesfære. Tysklands demonstrasjon provoserte Frankrike.²⁴⁰ Britene endte på de alliertes side, eller Ententene, sammen med Russland og Frankrike. Tyskland hadde alliert seg med Østerrike-Ungarn.²⁴¹ To fronter i Europa kom tydeligere til syne av denne krisen. Fordi Storbritannia og Tyskland nå var fiender, førte britene blokade på Tyskland.

Norge i 1914 hadde vært en uavhengig stat i nesten 10 år. Da krigen brøt ut valgte Norge å være nøytrale. I unionen med Sverige, hadde landet også vært nøytralt de gangene det var krig. Nøytralitet var dermed tradisjon. Som et nøytralt land håpet Norge på å kunne eksportere som før. Det vil si å eksportere både til land som Storbritannia, og til Tyskland. Disse landene var også dit brorparten av norsk eksport gikk. Tabellen nedenfor viser nasjonal eksport av kobberholdig svovelkis i krigsårene. Norges eksportvarer var hovedsakelig fisk og metall, mer spesifikt kobber. Fisk er mat, og kobber kan brukes i våpenindustrien.²⁴² Britene var ikke særlig interesserte i å se at Norge fø deres fiende med fisk eller hjalp dem i våpenindustrien. I tillegg til å føre blokade mot Tyskland, presset Storbritannia Norge til å ikke eksportere til Tyskland i det hele tatt.²⁴³ Norges geopolitiske situasjon tilsier at hovednæringen kommer fra havet, i form av primærnæring, import og eksport. Til tross for at Norge var relativt rikt på kobberkis i denne perioden, importerte landet ledninger fra USA, med elektrolytisk kobber. Norge bygde ut infrastrukturen til telefon og elektrisitet på denne tiden.²⁴⁴ Storbritannia, som verdens mektigste flåte inngikk en bransjeavtale med USA for å stoppe innførselen av

²⁴⁰ Joll, J. Martel, G. (2007) *The Origins of the First World War*: 63.

²⁴¹ Joll & Martel 2007: 68.

²⁴² Hodne 1981: 448.

²⁴³ Berg, R. (1995). *Norge på egen hånd. Norsk utenrikspolitikks historie bind 2*: 196.

²⁴⁴ Berg 1995: 202

ledninger til Norge.²⁴⁵ Storbritannia hadde også bransjeavtaler med USA på varer amerikanerne eksporterte til Tyskland.²⁴⁶ På denne måten fikk Storbritannia kontroll over Norges import. USA var også mer vendt mot britene i allianser, og da de involverte seg i krigen var det på Ententenes side. En medvirkende faktor for dette var fordi tyskerne tidligere hadde torpedert skipet RMS Lusitania,²⁴⁷ som hadde amerikanske sivile ombord. Norge ble tvunget til forhandlingsbordet, og endte med to avtaler, fiskeavtalen, og kobberavtalen. Sistnevnte er den som var mest relevante for Orkla.

År	Tyskland	Storbritannia	Orkla	Totalt
1914	60 729	91 693,2	140 122	360 228,16
1915	210 452,52	75 254	-	466 759,16
1916	84 510,53	21 844	-	253 361,89
1917	2 130	50 770,1	-	183 770,52
1918	-	95 843,85	-	205 707,38

Tabell 5.1. Nasjonal eksport av kobberholdig svovelkis i tonn.

Tall fra SSBs digitale publikasjon av utenrikshandel. <https://www.ssb.no/a/histstat/publikasjoner/histemne-08.html>

5.3 Kobberkisavtalen

Kobberavtalen, eller kobberkisavtalen, mellom Norge og Storbritannia ble forhandlet frem på våren i 1916, og trådte i kraft på høsten samme år.²⁴⁸ I all hovedsak var målet med denne å forhindre eksport av kobberkis til Tyskland. Det fantes ikke noe ekstraksjonsverk som gjorde raffinering av kisen mulig i Norge. Derfor ble den eksportert til Tyskland. Med avtalen skulle de selskapene som utvant kobberholdig svovelkis i Norge være samlet om et eksportforbud mot Tyskland. I norske kretser var det kjent at alle norske kisgruver hadde en liten andel kobber. Likevel fantes det noen gruver som var spesielt fattige på kobber, og Stordø kisgruber var en av de. Derfor ble selskaper som drev gruver med svovelkis på innhold lavere enn 1%

²⁴⁵ Riste 1965: 109.

²⁴⁶ Neiberg, Michael S. (2016) *The Path to War: How the First World War Created Modern America*: 153.

²⁴⁷ Bailey, Thomas A. (1935). «The Sinking of the Lusitania.»

²⁴⁸ Berg 1995: 202.

kobber utelatt av eksportforbudet. De gruver som hadde 1% kobber eller mer i sin kis ble inkludert i eksportforbudet, og ble en del av Kiseksportforeningen.

De gruver som gikk inn i kiseksportforeningen var blant andre Løkken Verk, Follidal Verk, Sulitjelma og Røros kobberverk. Eksportforbudet gjaldt rent kobber, svovelkis som inneholdt kobber eller «purple ore» som inneholdt kobber. «Purple ore» er en type jernmalm som, hos Orkla, var et oksidert biprodukt av kobberekstraksjon.²⁴⁹ Norge kunne eksportere et visst antall tonn kis til andre nøytrale land, som Sverige, Danmark og Nederland. Storbritannia skulle kompensere for kjøp fra ikke-nøytrale land, som Tyskland.²⁵⁰

En språklig misforståelse skulle avdekke uenigheter om avtalen. Utenriksdepartementet visste at norske gruver som utvant svovelkis også inneholdt kobber. Det fantes faktisk ingen gruver hvor svovelkisen var helt ren for kobber.²⁵¹ Dette kom frem i et brev som ble sendt fra det norske utenriksdepartementet. Brevet ble først skrevet på norsk og så oversatt til engelsk, men uten at noen god oversetter hadde vurdert språket i brevet først. Brevet ble derfor sendt til den britiske legasjonen med begrepet «pyrites containing copper» for kobberholdig svovelkis i stedet for det mer nøyaktige «cupreous pyrites».²⁵² Norge fikk etter mye om og men valget om å forkaste eksportforbudet, eller å utvide det. Sistnevnte alternativ ble valgt. Vilkårene ble endret, og i tillegg til kiseksportforeningen ble også de gruvene med kobberfattig kis inkludert i eksportforbudet. Disse gruvene, deriblant Stordø, dannet en egen forening: «Svovelforeningen». I tillegg ble Rio Tinto tatt inn i avtalen som kjøper. Dette var i tillegg til forkjøpsretten britene hadde med eksportforbudet. Forkjøpsretten inkluderte imidlertid inntil 3000 tonn kobber.²⁵³

Rio Tinto, på sin side, fikk utfordringer da krigen brøt ut. De handelsforbindelser som var mellom Spania og Tyskland ble suspendert i 1914.²⁵⁴ Dette varte ikke lengde, da svovel er noe

²⁴⁹ Lødrup 1954: 254

²⁵⁰ Riste 1965: 110.

²⁵¹ Keilhau, W. (1927). *Norge og verdenskrigen*: 160.

²⁵² Berg 1995: 205.

²⁵³ Lillerovde, K. (2012). *Krig, kis og eksport*. (Mastergradsavhandling): 21.

²⁵⁴ Harvey 1981: 167.

man trenger til produksjon av eksplosiver. Tyskland hadde behov for dette, men det hadde Storbritannia, Frankrike og USA også. I det nye eksportforbudet i 1916 var det dette selskapet som kjøpte opp mye av den kobberholdige svovelkisen Norge eksporterte. Tillegget i avtalen gjorde at norske gruveselskap fikk lavere pris for kisen enn hva de tidligere hadde fått.²⁵⁵ Denne delen av avtalen ble tolket av Norge på en litt annen måte enn hva Storbritannia mente. Fordi Rio Tinto var inkludert som kjøper tolket Norge dette som at Storbritannias forkjøpsrett ikke lenger gjaldt. Dermed hadde Norge løst av en særlig kobbefattig gruve, Stordø, fra eksportforbudet. Britene tolket dette som brudd på avtalen.²⁵⁶

Under krigen var ikke Norge selvforsynt på kull. De støttet seg til Storbritannia for tilførsel av kull. Kull på denne tiden var viktig, og det som på mange måter drev industrien. Kull ble også brukt til fyring av hjem. På grunn av denne avhengigheten stilte Storbritannia kutt i tilførselen, dersom vilkårene i avtalen ble brutt.²⁵⁷ Det var ikke bare kobberkisavtalen Storbritannia anklaget Norge for å bryte, men også fiskeavtalen, og dermed var et kullforbud nært. Vinteren 1917 ble en spesielt kald vinter, fordi det var da kullforbudet slo inn. Første verdenskrig ble delvis en kald affære for Norge, faktisk til den grad at landet gjorde en innsats for å være selvforsynte av kull. I 1920 signerte blant annet Norge Svalbard-traktaten, og som signerende makt hadde landet rett til å ha næringsinteresse på øygruppen. I tillegg fikk Norge den administrative retten over Svalbard.²⁵⁸ På øygruppen var det kullforekomster, og gruedriften har blitt drevet nesten helt til i dag. Det er neppe noen tilfeldighet at Norge hadde interesser her etter krigen.

Orkla ble naturligvis preget av de avtaler Norge og Storbritannia ble enige om. I 1914 var ikke driften helt som styret hadde ønsket seg. Årene 1912 og 1913 hadde driften omsider begynt å vise gode resultater, og forventningene om at denne trenden skulle fortsette var nok høye. Det ble nok ikke i betraktning at en krig skulle bryte ut. Orklas ytre forbindelser ble forstyrret som følge av krigen. Kobberprisene dette året var lavere sammenlignet med de to

²⁵⁵ Keilhau 1927: 164.

²⁵⁶ Berg 1995: 206.

²⁵⁷ Hodne 1981: 446.

²⁵⁸ Fure, O. (1996). *Mellomkrigstid 1920-1940. Norsk utenrikspolitikks historie bind 3*: 115.

foregående årene, men prisen på svovel hadde økt ganske kraftig etter utbruddet.²⁵⁹ I tillegg besluttet styret, og selskapet å danne et eget rederi.²⁶⁰ Fearnley & Eger sa opp avtalen i 1912, som nevnt i kapittel 4. Antagelig var det billigere å danne eget rederi. Eget rederi kunne avlaste andre rederi Orkla hadde brukt, til for eksempel Waldhof i Pärnu. Sjøfart under krigen var forbundet med stor risiko. Torpedering av ubåter i Nordsjøen gjorde at flere rederier tapte penger på sjøfart, men hvis lasten slapp unna torpedoene, hadde rederiene mye å tjene. Det er ikke usannsynlig at Orkla dannet rederiet for å diktere prisene på fraktratene selv, eller hvertfall være med å påvirke konkurransen.²⁶¹ De solgte forøvrig rederiet igjen etter krigen.²⁶² Orkla ble en del av kiseksportforeningen, som forøvrig led selskapet bort fra tysk marked. Til gjengjeld mente styret at foreningen hadde hjulpet Orkla med gode salgspriser. Orkla hadde eksportert 100 000 tonn kis totalt ved årsskiftet 1917-18, og 65 000 av de 100 000 tonnene hadde blitt eksportert gjennom kiseksportforeningen.²⁶³ I tillegg førte kobberkisavtalen til at Orkla kom i kontakt med Rio Tinto. Samarbeidet med dette selskapet fortsatte utover i mellomkrigstiden. De finansierte Orklas utvikling av prosessen til svovelutvinning, som senere ble kjent som Orkla-prosessen.²⁶⁴

5.4 Endringer i markedet og generell drift

Foruten de ytre forstyrrelsene som følge av krigen gikk den generelle driften mer eller mindre sin gang. Det var likevel et unntak i det at det også var uroligheter blant arbeiderne, som også påvirket hvilke driftsresultater Orkla hadde i 1914. Urolighetene førte til at styret erklærte lockout. Dette er når arbeidsgiveren «stenger dørene» og nekter arbeiderne å jobbe for å fremme sin egen sak.²⁶⁵ Likevel hadde selskapet et overskudd nok til å vurdere å bygge mer ved gruen. Etter enda en undersøkelse av gruen, viste resultatene større forekomster. Fearnley sjakt klarte ikke å ta opp ved de nye forekomstene fordi sjakta ikke nådde dypt nok

²⁵⁹ OGAB. Årsberetning 1914.

²⁶⁰ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 30/3-1915 §4.

²⁶¹ OGAB. Årsberetning 1915.

²⁶² Lødrup 1954: 292.

²⁶³ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 24/11-1918 §1.

²⁶⁴ Harvey 1981: 210-11.

²⁶⁵ <https://www.nho.no/Lonn-og-tariff/Tariffoppgjør-og-lonnsdannelse/Sideartikler/Ord-og-uttrykk/Lockout-Arbeidssstengning/> 22/4-18; Årsberetning 1914.

ned i gruva. Derfor ble det besluttet å bygge en ny sjakt ved Fagerlivatnet, vest for Fearnley sjakt.²⁶⁶ Det skulle hete Marcus Wallenberg sjakt,²⁶⁷ og sto ferdig i 1916. Denne type utbygging gjorde også at den elektriske tilførselen Orkla hadde fra Skjendalsfossen ikke var nok.²⁶⁸ Chr. Salvesen og Chr. Thams Communications AS besluttet å bygge ut det elektriske anlegget. Dette krevde mer kapital, og det ble bestemt at et lån på kr 6 millioner skulle tas opp i norske og svenske banker.²⁶⁹ I 1915 var også driften ved Kupferhütte Bochum hadde kommet i gang etter kjøpet av ekstraksjonsovnene Ramén-Beskowske. Den andelen kis Orkla leverte til Tyskland i 1915, gikk antagelig hit. Kupferhütte Bochum mottok restproduktet fra Chemische Industrie etter at dette selskapet hadde brukt svovelet i kisen til svovelsyre. Schwabroch, som var styremedlem både hos Orkla, og hos Kupferhütte Bochum kunne melde at driften var av tilfredstillende grad.²⁷⁰ For å sikre seg ekstraksjonsmetodene etter Ramén-Beskowske, kjøpte Orkla patentene i 1915 med selskapet A/B Raméns Patenter.²⁷¹ Avfallsstoffet etter at svovel og kobber er tatt ut av kisen er «purple ore» en type oksidering av jern, og dette jernet kunne brukes. Faktisk var Orkla i forhandlinger med et selskap i Berlin, Rawack & Grünfeldt for salg av dette avfallsproduktet i 1915.²⁷²

I 1915 ble også styret fornyet. Lenander, den tekniske direktøren, ble nå ordinært styremedlem, hvor han tidligere var suppleant. I tillegg ble Marcus Wallenberg leder, og Thomas Fearnley sr vara.²⁷³ Samme året ble aksjekapitalen igjen utvidet. Dette kan ha noe med lånet på grunn av infrastrukturen å gjøre.

I 1912 eksporterte Orkla til Russland, Tyskland, England, Belgia, Norge og Frankrike.²⁷⁴ Eksporten til Russland var sannsynligvis til Zellstoffabrik Waldhof i Pärnu, som hadde

²⁶⁶ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 15/11-1914 §2.

²⁶⁷ Årsberetning 1914.

²⁶⁸ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 30/3-1915 §12.

²⁶⁹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 29/6-1915 §1.

²⁷⁰ Årsberetning 1915.

²⁷¹ Lødrup 1954: 300.

²⁷² OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 29/6-1915 §5.

²⁷³ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 30/3-1915 §10.

²⁷⁴ OGAB. Årsberetning 1912.

hovedsete i Manneheim. Om Orklas eksport lignet nasjonale trender, gikk nok brorparten av mengdene til britene og tyskerne. I stor grad var handelsforbindelsene med Tyskland, hvis man ser på hvilke forbindelser Orkla hadde med gjennom Possehl. Å handle med tyskerne ble i økende grad vanskelig, jo lenger ut i krigen man kom. I forbindelse med opprettelsen av et nytt kobberverk i Elbe-området i Tyskland, kommer det frem at eksport av kis dit var vanskelig i 1917.²⁷⁵ Dette kan ha noe med konfliktene som utspilte seg i forbindelse med kobberkisavtalen. I 1917 ble kullforbudet utstedt, i tillegg til at eksport av kis til Tyskland måtte stoppe for å få ny tilførsel av kull.²⁷⁶ I forbindelse med denne avtalen var jo også alle gruveselskaper i Norge under kullforbud, og Rio Tinto kjøpte opp kisen britene ikke hadde forkjøpsrett på. Dette ga Orkla mulighet til å få forbindelser til Rio Tinto, som igjen åpnet for et annet fokus i markedsstrategien.

Da Orkla sikret seg patentene til Ramén-Beskowske var dette i samarbeid med A/S Sulitjelma gruver i Nordland.²⁷⁷ Tanken var å ha et eget ekstraksjonsverk. Det var delvis for å avlaste det tyske markedet. I tillegg ville et norsk ekstraksjonsverk i Norge gi Orkla mulighet til å raffinere kisen sin selv. Dette kunne gi Orkla kobber, sin, kobolt, gull og sølv etter utvinning av svovel. Orkla inngikk avtaler med flere selskaper, deriblant Sulitjelma og A/B Raméns Patenter,²⁷⁸ og det endte med et norsk-svensk samarbeid om ekstraksjon.²⁷⁹ Dette ville i så fall bety at Norge og Sverige ville bli mer selvforsynt av kobberholdig svovelkis. Det ble etterhvert to ekstraksjonsverk. Et i Sverige ved navn A/B Oskarshamn Kopperverk, og et i Norge, A/S Det Norske Extraktionsverk i Fredrikstad.²⁸⁰ Grunnene til denne trenden ble muligens satt i live fordi krigen raste på kontinentet. Norges posisjon som en «nøytral alliert» kan også være en grunn, da den sannsynligvis forstyrret avtalene Orkla hadde med for eksempel Chemische og Possehl, under krigen. Da freden kom i 1918, derimot, gikk også driften tilbake til vanlig, og kontraktene Orkla hadde med tyske kunder ble tatt opp igjen. Ikke nok med det, avtalen med Chemische ble fornyet. Den opprinnelige avtalen varte til og med

²⁷⁵ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 4/5-1917 §5.

²⁷⁶ Keilhau 1927: 177.

²⁷⁷ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 27/4-1916 §5.

²⁷⁸ Lødrup 1954: 300.

²⁷⁹ OGAB. Årsberetning 1915.

²⁸⁰ Lødrup 1954: 300.

1921, og derfor ble det opprettet en ny avtale. Denne avtalen var mye mer fordelaktig enn hva avtalen hadde vært før krigen.²⁸¹ I mellomkrigstiden var Orkla var også inne på ideen om å monopolisere svovelkis-industrien, og sammen med Rio Tinto bli en av verdens største gruver. Dette var naturligvis en ganske ambisiøs tanke.²⁸²

Planen var at ekstraksjonsverket skulle stå ferdig i 1917.²⁸³ Kontrakten med Possehl fra 1908 varte i 10 år, og selvom Possehl i 1915 byttet navn til Nordisches Erzkontor, later det ikke akkurat til at avtalen ble brutt av den grunn.²⁸⁴ Også avtalen med Chemische skulle vare til og med 1921. Grunnene til at Orkla planla et ekstraksjonsverk i Skandinavia kan være mange. Disse tendensene tyder på at Orkla var på veg til å bli et selvstendig selskap. I tillegg til at kan det ha vært i forbindelse med den nyoppdagede forekomsten som sikret Orkla drift i flere tiår fremover. Kanskje var avtalen med Possehl en bevisst strategi for å få kapital til å bygge selskapet, for så å bryte ut av forbindelsene da selskapet var stort nok til å drive selv. Krigen kan ha vært et vendepunkt fordi Tyskland slet med verdiskapning som følge av Versailles-traktaten i 1919. Uansett slet hvertfall Possehl etter krigen, og Orkla begynte å forhandle med Rio Tinto.²⁸⁵

5.5 L. Possehl & Co.

L. Possehl & Co, som var et selskap fra Tyskland, hadde et ganske annet utgangspunkt på krigen. Tyskland var jo en krigførende makt, og under en britisk blokade, som også påvirket Possehl. Fast forteller at logistikken til Possehl ble stadig vanskeligere. Tyskland hadde behov for metaller, ikke bare i form av svovelkis og kobbermalm, men også jern. Possehl hadde aksjer i Sverige, og brukte Ofotbanen til Narvik for å hente jern fra Kiruna. Under krigen steg etterspørselen, og arbeiderne hadde blitt tatt ut i militærtjeneste, så etterspørselen ble ikke dekket tilstrekkelig. I tillegg ble logistikken komplisert nettopp på grunn av blokaden. Skipene som hentet malm fra Narvik ble senket, og i tillegg til mineleggingen i Atlanteren. Å

²⁸¹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 24/11-1918 §2.

²⁸² Lødrup 1954: 302.

²⁸³ OGAB. Årsberetning 1915.

²⁸⁴ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 30/3-1915 §5.

²⁸⁵ Lødrup 1954: 303.

seile via Jylland ble stadig vanskeligere, og importen av jern til det tyske riket falt ganske kraftig mellom 1914 og 1916.²⁸⁶ For å unngå at skip ble torpedert, ble løsningen å endre på ruta. Ofotbanen gikk fra Narvik til Luleå. Luleå ligger nord i Bottenvika i Østersjøen, og dette området var nøytralt. Dermed endte Possehl opp med å seile her, hvor risikoen for havari var lavere. Problemet var at havna i Luleå ikke var isfri hele året, sånn som Narvik. Løsningen, som ikke var optimal, ble å sette lasten klart på havna og at skipene hentet lasten når havna var isfri. I tillegg ble havnene rundt Hamburg viktige. Handelen mellom Skandinavia og Tyskland surnet på grunn av Tysklands stadig mer aggressive handelspolitikk med ubåter.²⁸⁷ Krigen var med andre ord ikke lett for Possehl.

Det holdt ikke bare med stadig mer komplisert logistikk. Emil Possehl ble anklaget for landsforræderi. Anklagene gikk ut på at Possehl hadde tilknytninger til fiender av det tyske riket, i tillegg til å selge stål til dem. Anklagene kom tidlig etter utbruddet, i desember 1914.²⁸⁸ Mer spesifikt gikk anklagene på at Possehl for det første eide en hestekosømfabrikk i Russland som forsynte den russiske hæren med nagler til hesteko.²⁸⁹ For det andre hadde Possehl gjennom Fagersta Bruk i Sverige solgt krigsviktig stål til Japan. Russland var en del av Trippelententen og Japan hadde stilt seg blant de allierte. Per definisjon var de begge fiender av Tyskland da krigen brøt ut. Possehl selv ble beskyldt for å ha forsynt fienden med verktøy som gagnet dem i krig, og som i utgangspunktet kunne vært stoppet.²⁹⁰ Possehl endte i fengsel på et tidspunkt, sammen med Hershel, direktøren ved Fagersta Bruk. Fordelen med at leveransen var sendt til Japan, er at det er langt til Japan. På veien hadde Possehl forbindelser, som kunne fange opp lasten før den nådde Japan.²⁹¹ Det ble argumentert for at Possehl ikke kunne ha full kontroll over virksomheten i Fagersta som deleier. Derfor ble heller ikke denne affæren slått så hardt ned på. Tysk høyesterett frikjente både Possehl og

²⁸⁶ Plücker 1968: 244.

²⁸⁷ Fast 2000: 164.

²⁸⁸ Ibid: 167.

²⁸⁹ Ibid: 168

²⁹⁰ Ibid: 169.

²⁹¹ Söderlund & Wretblad 1958: 217

Hershel i 1916.²⁹² Likevel var det enkelte som mente at fabrikken Possehl eide i Russland, i seg selv var landssvik,²⁹³ og at frikjennelsen var uberettiget.²⁹⁴

År	Obligasjonslån	Reverslån
1908	kr 2 500 000	
1909	kr 2 332 000	
1910	kr 2 166 000	
1911	kr 1 998 000	kr 1 166 640
1912	kr 1 832 000	kr 1 166 640
1913	kr 1 664 000	kr 1 166 640
1914	kr 1 498 000	kr 1 066 000
1915	kr 1 330 000	kr 966 000
1916	kr 1 164 000	kr 866 000
1917	kr 998 000	kr 766 000
1918	kr 830 000	kr 666 000

Tabell 5.2. Oversikt over hvor mye Orkla betalte ned på lånene fra Possehl årlig. Reverslånet ble tatt opp i 1911. Tall hentet fra regnskapet i årsmeldingene fra årene oppført.

Av «hensiktsmessige grunner i lys av krigen»²⁹⁵ delte Possehl seg i fire fraksjoner: Possehl Eisen und Stahl G.m.b.H, Possehl Eisen und Kohlenhandel, og Nordisches Erzkontor, hvor alle ble administrert av Possehl & Co m.b.H.²⁹⁶ Orkla fikk med Nordisches Erzkontor å gjøre, og avtalen fra 1908 gjaldt enda.²⁹⁷ Dette kan forklare den merkelige ordlyden i brevene Orkla og Possehl sendte til hverandre hvor de ønsket godt nyttår i 1914, som nevnt i 1914. Hvis Orkla fra 1915 av skulle henvende seg til Nordisches Erzkontor. Det ga sikkert sikkert mening

²⁹² Fast. 2000: 171; Söderlund & Wretblad 1958: 221.

²⁹³ Ibid: 175.

²⁹⁴ Fast 2000: 175; Fast 2001: 655.

²⁹⁵ Ibid: 101.

²⁹⁶ Ibid: 102.

²⁹⁷ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 30/3-1915 §5.

å ønske godt nytt år, og lykke til med videre drift, i det siste året L. Possehl & Co var ett selskap i stedet for fire. Hva som var grunnen til fraksjoneringen finnes det ingen eksplisitt forklaring på. På grunn av måten Fast ordlegger seg på, kan det være delingen hadde noe med beskyldning om landssvik å gjøre. I tillegg var det Johannes Schwabroch som ble direktør i Nordisches Erzkontor,²⁹⁸ samtidig som han var styremedlem hos Orkla. Han møtte på flere av styremøtene gjennom krigen. Navnet hans står hvertfall oppført i 6 av 9 protokoller fra perioden 1914 til 1918.²⁹⁹ Det var i hvert fall Schwabroch som signerte dokumentene. Han hadde nok uansett en stilling høyt i systemet. Forbindelsene til denne delen av Possehl varte ut krigen, og faktisk ut i mellomkrigstiden. I følge Lødrup kom Orkla i kontakt med et annet tysk selskap Duisburger Kupferhütte, og gjennom dette til Interesse-Gemeinschaft-konsernet. Visstnok var handelsforbindelsene til dette konsernet mer behagelig. Forbindelsen ble opprettet i 1922.³⁰⁰ En forkortelse av «Interesse-Gemeinschaft» var IG. Dette var forgjengeren til Interesse-Gemeinschaft der Deutschen Teerfarbenindustrie, eller IG Farbenindustrie AG, som ble stiftet i 1925, bedre kjent som IG Farben.³⁰¹ Samme år fikk Orkla også en mer fordelaktig avtale med Nordisches Erzkontor.

I 1915 var det Nordisches Erzkontor som arvet aksjene etter L. Possehl & Co. Det var Schwabroch som representerte selskapet på generalforsamlingene til og med 1918.³⁰² Det var på samme måte som han hadde med Possehl før fraksjoneringen. Han møtte ikke i til generalforsamling i 1919, men Lødrup nevner en ny avtale i 1922. Nordisches Erzkontor ser ikke ut til å ha solgt aksjene sine. Emil Possehl døde samme år. Den indre sirkelen rundt Emil, dannet et konsern da Ludwig Possehls familieselskap forsvant med Emil. Som følge av den tyske hyperinflasjonen på 1920-tallet ble Possehl tvunget til å selge aksjene de eide i Sverige.³⁰³ Kanskje førte hyperinflasjonen at Nordisches Erzkontor solgte aksjene i Orkla også. Tabellen nedenfor viser hva Orkla betalte på de to lånene som ble tegnet i 1908 og i

²⁹⁸ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte. 30/3-1915 Bilag B.

²⁹⁹ OGAB. Protokoll for direksjonsmøte 1912-1914 og 1915-1925.

³⁰⁰ Lødrup 1954: 309.

³⁰¹ Chandler, A. D. (1990). *Scale and Scope. The dynamics of industrial capitalism*: 479.

³⁰² OGAB. Protokoll for ordinær generalforsamling 8/5-1918.

³⁰³ Fast 2000: 178.

1911. I 1918 var ingen av lånene helt nedbetalt, og dermed kan man anta at avtalen med Nordisches Erzkontor stod ved lag, hvertfall frem mot hyperinflasjonen i Tyskland i 1923.

5.6 Oppsummering

Perioden fra krigsutbruddet i 1914 og til og med 1918 var preget av krig. Det preget utvilsomt Orklas drift. Som et gruveselskap som eksporterte kobberholdig svovelkis, ble også Orkla påført eksportforbud og en plass i kiseksportforeningen. På denne måten ble det i økende grad vanskelig for Orkla å eksportere kis til Tyskland. Til gjengjeld ble Orkla introdusert til Rio Tinto, som i mellomkrigstiden ble en viktig investor.

Orkla vendte seg også innenriks, eller innenfor markedet i Norge og Sverige. Med hjelp av patentet på Råmen-Beskowske kobberovner, var Orkla med på å planlegge ekstraksjonsverk for kobber i Skandinavia. Dette kan ha å gjøre med det hoppet i overskuddet hos Orkla i 1915 og 1916, som vises i Tabell 1 i kapittel 4. Det ga økonomisk frihet. Med et slikt verk i Norge ville ikke lenger behovet for eksport så stort. I tillegg ville et slikt verk gjøre det enklere for Orkla å selge kisen fremfor å ha representasjon fra et handelsselskap som Possehl.

Possehl delte seg i fire, hvorav Nordisches Erzkontor var den delen Orkla fikk å gjøre med. Da delingen skjedde i 1915 ble avtalen fra 1908, sammen med lånet samme år og det fra 1911, overført til Nordisches Erzkontor. Avtalen gjaldt enda, og Orkla hadde heller ikke betalt helt ned på lånene i 1918. Kontrakten ble også fornyet i 1922. Possehls drift under krigen var turbulent, og med Versailles-freden og hyperinflasjonen ble det ikke noe enklere. Dessuten døde Emil Possehl i 1919. Per 1918 så var forbindelsen til Possehl eller Nordisches Erzkontor til stede. Hva som skjedde videre skal utdypes i neste kapittel.

Kapittel 6: Konklusjon

Empirien er nå gått gjennom, og det er på tide å besvare den overordnede problemstillingen: Hvordan var markedsapparatet til Orkla Grube-Aktiebolag fra 1904 til 1918, og hvordan påvirket det forholdet til L. Possehl & Co. Jeg skal først analysere funnene i empirikapitlene nærmere, før jeg besvarer problemstillingen. Til slutt skal jeg presentere forslag til videre forskning.

I 1904 ble Orkla Grube-Aktiebolag stiftet. Selskapet startet mer eller mindre fra bunn av. I løpet av tiden mot den ordinære driften kom i gang i 1910, hadde selskapet pumpet vannfylte gruver. I tillegg ble sjakt, som skulle heise arbeidere opp og ned i gruva, og få malmen opp, bygget. Samtidig ble det bygget et separasjonsverk, og et laboratorium for analyse av kisen. Dette krevde mye kapital, som Lødrup er inne på. I løpet av årene 1904 til 1911 hadde selskapet utvidet aksjekapitalen fire ganger. Ikke engang dette var nok kapital for prosjektene. I 1907 var Orkla, eller Thams, i dialog med L. Possehl & Co om et lån på kr 2,5 millioner og en handelsavtale. Possehl var et handelsselskap fra Lübeck. Handelsavtalen gikk over en lang periode hvor handelsselskapet representerte Orklas produkt for salg i andre land. Forretningsmodellen til Possehl var å kjøpe kis billig, og sannsynligvis selge den videre til en høyere pris. Salgsrepresentasjonen ville Possehl ha 2% på, og rentene på lånet lå på 5%, og det skulle naturligvis betales tilbake 100%. Possehl krevde også en plass i styret, og en annen representant, Friedrich Esser, ble teknisk direktør. Senere ble han administrerende direktør. Det blir beskrevet at Esser hadde en nærmest militær lederstil, og krevde fullstendig lojalitet fra sine arbeidere. Hans metoder var også kostbare, og i 1911 ba han Possehl om et nytt lån på kr 1,16 millioner. I tillegg påvirket reklamasjonene og gratisleveransene til Chemische Industrie i Bochum kostnadene til selskapet. Orklas overskudd var ikke av den største karakteren da Esser styrte selskapet. Likevel protesterte ikke resten av styret før separasjonsverket brant ned, og brakte skader på Fearnley sjakt og infrastrukturen i nærheten, i november 1911.

Brannen førte til at administrasjonen i Orkla ble skiftet ut i 1912. August Nachmanson tok stillingen som administrerende direktør, og Nils Erik Lenander ble teknisk direktør. Begge to var svenske, og hadde erfaring innen bergverk tidligere. Årene før gjorde at Orklas

markedsapparat til utlandet baserte seg i Tyskland. Dette endret seg ikke mellom 1912 og utbruddet av første verdenskrig i 1914. Likevel lot det til at den nye administrasjonen var mer kostnadseffektive enn den tidligere administrasjonen. Reklamasjonene fra Zellstoffabrik Waldhof i Pärnu brukte Orkla mye tid på å redusere, i tillegg prutet de på prisen for erstatning. Den nye administrasjonen sørget for at kobberekstraksjonsverket selskapet eide i Bochum, Kupferhütte Bochum, ikke bare var i ordinær drift, men også gikk med profitt. Da de bygget byggene som erstattet de nedbrente fra 1911, sørget de for å bygge i betong og jernkonstruksjoner for å redusere risikoen for brann. I tillegg ble anlegget på Løkken taksert på nytt og forsikringer ble betalt etter ny takst. Driften på bygningene generelt ble stipulert til reelle kostnader. På denne måten ble driften mer kostnadseffektiv, og i perioden gikk profitten opp. Orkla var låst til de avtalene som var gjort med Possehl og Chemische før 1910. Det var ikke veldig mye som kunne bli gjort med disse, annet enn å forsøke å levere kis av sånn kvalitet at det ikke førte til reklamasjoner. Med andre ord endret ikke markedsapparatet seg noe særlig i denne perioden.

I 1914 brøt første verdenskrig ut. Verdensøkonomien ble til krigsøkonomi, og handelsmønstre ble snudd på hodet. Land som for ellers produserte mat i Europa begynte å produsere for krigsindustrien. For at kontinentet ikke skulle sulte ble korn og hvete importert fra Nord-Amerika. Norge endte med å signere en avtale med Storbritannia for å stoppe eksporten av fisk og kobber til Tyskland. Et resultat av dette var at Orkla ble en del av Kiseksportforeningen, og de avtalene selskapet hadde i Tyskland ble suspendert. Orkla solgte dermed produktet sitt til Storbritannia og Rio Tinto. Dette ga ny bredde i markedsapparatet. Krigsøkonomien varte naturligvis ikke for alltid, og i 1918, da freden kom, gikk avtalene tilbake til det som var før krigen. Selskapet tok opp igjen de avtalene det hadde med Tyskland. Likevel førte forholdene under krigen at Orkla bidro til å bygge et ekstraksjonsverk i Norge og i Sverige. På denne måten gjorde Orkla seg mindre avhengig av å eksportere kisen sin til utlandet for videre arbeid med raffinering. Man kan dermed si at Orkla gjorde seg med uavhengig Possehl som følge av krigen.

Tabellen på neste side viser lånene Orkla hadde fra Possehl, og nedbetalingene av de i perioden 1908, da det første lånet ble tegnet, og frem til 1918.

År	Obligasjon	Revers
1908	kr 2 500 000	
1909	kr 2 332 000	
1910	kr 2 166 000	
1911	kr 1 998 000	kr 1 166 640
1912	kr 1 832 000	kr 1 166 640
1913	kr 1 664 000	kr 1 166 640
1914	kr 1 498 000	kr 1 066 000
1915	kr 1 330 000	kr 966 000
1916	kr 1 164 000	kr 866 000
1917	kr 998 000	kr 766 000
1918	kr 830 000	kr 666 000

Tabell 6.1. Oversikt over hvor mye Orkla betalte ned på lånene fra Possehl årlig. Reverslånet ble tatt opp i 1911. Tall hentet fra regnskapet i årsmeldingene fra årene oppført.

Tabellen er også å finne i kapittel 5. Den viser at lånene ikke ble nedbetalt innen den avgrensingen denne oppgaven har. Dermed er det rimelig å tro at forbindelsen til Possehl varte til godt etter at freden kom. Lødrup kan fortelle at Orkla fornyet avtalen om leveranse med Nordisches Erzkontor i 1922. I tillegg var dette en mer fordelaktig avtale. Orkla knyttet også forbindelser med Interesse-Gemeinschaft-konsernet, eller det som skulle bli IG Farben, under krigen.³⁰⁴ Det tyder på at forbindelsen fortsatte utover i mellomkrigstiden. Kuperfhütte Bochum, ekstraksjonsverket Orkla eide i Tyskland, ble derimot solgt i mellomkrigstiden da det førte til mer tap en profitt.³⁰⁵ Dette hadde å gjøre med hyperinflasjonen i Tyskland det samme året.

Markedsapparatet i løpet av perioden 1904-1918 var i utvikling hele tiden. I begynnelsen ble det utviklet til å være vendt mot Tyskland og med mye innflytelse fra Possehl i Orkla. Før brannen var innflytelsen veldig sterk. I forhold til leveringen til Chemische Industrie i

³⁰⁴ Lødrup 1954: 309.

³⁰⁵ Ibid: 308.

Bochum, hadde Possehl mye å si. Skiftet i administrasjonen i 1912 løsnet på den tyske innflytelsen, men Possehl var fortsatt en aktør Orkla måtte forholde seg til. Orkla var forpliktet til avtalen frem til 1923. Det som virkelig forstyrret avtalen, og forholdet, Orkla hadde til Possehl var første verdenskrig. Possehl viste seg å bli den aktøren som bidro til at Orkla kom seg ut på markedet på den tiden de gjorde. Opptagelsen av lånet ble gjort med nettopp Possehl fordi det var vanskelig å finne alternativer i 1907. Uten lånet er det ikke sikkert at Orkla hadde forblitt det gruveselskapet det skulle bli. Det samme kan man si om at administrasjonen frigjorde seg Possehls innflytelse etter brannen. Man kan med dette beskrive det forholdet Orkla hadde til Possehl som til tider vanskelig, med uenigheter og nesten på grensa til turbulent.

Denne oppgaven har hatt fokus på Orklas vei ut til internasjonalt marked, til forskjell fra tidligere forskning. Tidligere har det blitt skrevet om hvordan driften utviklet seg, og de sosiale forholdene. Også denne oppgaven gjør det, men med det formål å undersøke hvordan Orkla fant veien ut til det internasjonale markedet. Dette føyer seg inn i et større forskningsområde, Fate of Nations. Dette er et forskningsprosjekt som omhandler internasjonal økonomi og naturressurser. Min oppgave bidrar til hvordan norske gruveselskap passet inn i internasjonal kontekst og verdikjeder.

I kapittel fire kommer det frem en sak jeg skulle ha sett nøyere på. Det har å gjøre med rettssaken i Köln hvor Orkla ble saksøkt av et selskap, H. Hammelrath & Co. Hva som var grunnen til at Orkla ble saksøkt sier ikke det kildematerialet jeg har hatt tilgang til mye om. Siden det har vært prosedyrer for rettsak er det med all sannsynlighet dokumenter om saken ett eller annet sted. Jeg har vært i kontakt med rettsinstansen i Köln og spurt om de hadde mer informasjon om saken. Herfra fikk jeg beskjed om at det var lite å finne, så jeg ble henvist til Statsarkivets avdeling i Nordrhein-Westfalen. Jeg kontaktet så de ansvarlige her, og la ved bilde av dokumentet som viser resultatet av rettssaken. Hun som svarte fortalte hun ikke hadde funnet noe, men henviste med til den tyske arkivportalen for å se om jeg selv kunne finne noe. Det tyder på at det finnes dokumenter som kan kaste mer lys på saken. Det betyr også at man antagelig må til statsarkivet i Tyskland for å få innsyn. Dette har ikke jeg hatt tid

til i løpet av min tid som masterstudent. Derimot er det en fin mulighet å plukke opp tråden for videre forskning.

Det samme gjelder Orklas markedsapparat i mellomkrigstiden. Jeg har ikke noe klart svar på hvordan eller når avtalen og lånet til Possehl ble avsluttet og nedbetalt. Jeg tror det er mer å hente i denne tematikken. Derfor er det ikke noe i veien for å fortsette denne tematikken i mellomkrigstiden også.

Kilder og Litteratur

Kilder

Orklas arkiv på Løkken Verk:

- 6.1.1
 - L. Possehl & Co. Bochum Transportvertrag 1910, 1911, 1912
- 6.1.2
 - L. Possehl & Co. Direktion 1910-1914.
 - L. Possehl & Co. Diverse saker. 1912.
- 8.1.1.
 - Orkla Grube-Aktiebolag. Jernvägen 1908-1911. 2
- 8.1.2
 - Orkla Grube-Aktiebolag. Styremøter 1904-1911. (Utskrift direksjonsmøterprotokoller)
 - Orkla Grube-Aktiebolag. Protokoll over direksjonsmøter 1912-1914.
 - Orkla Grube Aktiebolag Protokoll over direksjonsmøter 1915-1925
 - Orkla Grube-Aktiebolag. Generalforsamling Protokoll 1904-1920
- 8.2.2.
 - Orkla Grube-Aktiebolag. Årsberetninger 1904-1917, Utdrag regnskap 1904.

Digitalarkivet.

- Folketelling 1910 for 1636 Meldal herred. Friedrich Esser. Hentet fra: <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036827001041>

Arkivverket:

- Folketelling fra Meldalen 1910. Hentet fra: http://xml.arkivverket.no/folketellinger/hefter/1910/16Sor-Trondelag/f9101636_hefte.pdf

Litteratur

Bailey, Thomas A. (1935).

The Sinking of the Lusitania. *The American Historical Review*, 41(1), 54-73. Hentet fra: <http://www.jstor.org/stable/1839355> 7/11-2017.

Berg, I. B. (Red). (2016).

Bergverk i Norge: Kulturminner og historie. Bergen: Fagbokforlaget.

Berg, R. (1995).

Norge på egen hånd. Norsk utenrikspolitikk historie bind 2. Oslo: Universitetsforlaget.

Bergh, T., Espeli, H., Sogner, K.

(2004). *Brytningstider: Storselskapet Orkla 1954-2004*. Oslo: Orion Forlag.

Bergh, T. Hanisch, T. Lange, E. Pharo, H. (1983)

Norge fra U-land til I-land. Vekst og utviklingslinjer 1830-1980. Oslo: Gyldendal Forlag.

Bruner, R.F. Carr, S. (2007).

The Panic of 1907: Lessons learned from the market's perfect storm. Hoboken, N.J: John Wiley & Sons.

Carstens, H. (Red). (2000).

... bygger i berge. En beretning om norsk bergverksdrift. Trondheim: Tapir Akademiske forlag.

Chandler, A. D. (1990).

Scale and Scope. The dynamics of industrial capitalism. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Christoffersen, Ragnar «Sulitjelma Gruber» i: Bergverkenes landssammenslutning. (1957).

Bergverkenes landssammenslutning gjennom 50 år: 1907-1957. Oslo: Grøndal.

Eitrheim, Ø. Klovland, J.T. Qvigstad, J.F. (red). (2004).

Historical Monetary Statistics 1819-2003. *Occasional Papers* 35. 289-327. <https://www.norges-bank.no/en/Published/Papers/Occasional-Papers/35-Historical-Monetary-Statistics-for-Norway-18192003/>

- Fast, J.J. (2000)
Vom Handwerker zum Unternehmer: Die Lübecker Familie Possehl. Lübeck: Schmidt-Römhild.
- Findlay, R. O'Rourke, K. (2007).
Power and Plenty. Trade War, and the World Economy in the Second Millenium. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Folldal Verk. (1988).
Folldal Verk gjennom 240 år: historiske trekk, 1748-1988. Folldal: Folldal Verk.
- Fure, O. (1996).
Mellomkrigstid 1920-1940. Norsk utenrikspolitikks historie bind 3. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gasslander, O. (1959). I.
Bank och industriellt gjennombrutt: Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900: I. Stockholm: Centraltryckeriet/Esselte Aktiebolag.
- Gasslander, O. (1959). II.
Bank och industriellt gjennombrutt: Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900: II. Stockholm: Centraltryckeriet/Esselte Aktiebolag.
- Gidlöf, L.
August Nachmanson. *Svensk biografiskt lexikon*.
Hentet fra: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8749> 27/2-2018
- Harvey, Charles, E. (1981).
The Rio Tinto Company: An Economic History of a Leading International Mining Concern 1873-1954. Penzance, Cornwall: Alison Hodge.
- Hodne, F. (1981).
Norges økonomiske historie 1815-1970. Oslo: Cappelen.
- Joll, J. Martel, G. (2007)
The Origins of the First World War. (3. utg.) Harlow: Pearson Education Limited.
- Keilhau, W. (1927).
Norge og verdenskrigen. Oslo: Aschehoug.
- Kissinger, H. (1994).
Diplomacy. New York: Simon & Schuster Paperbacks.

- Kjellander, R. N Erik Lenander. *Svensk biografisk lexikon*.
Hentet fra: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/11220>
- Kjerland, K. A. Bertelsen, B. E. (red.) (2014).
Navigating Colonial Orders: Norwegian Entrepreneurship in Africa and Oceania.
New York & Oxford: Berghahn Books.
- Kutney, G. (2007).
Sulfur: History, Technology, Applications & Industry. Toronto: ChemTec.
- Lange, E. (1985).
Treforedlingens epoke: 1895-1970. Oslo: Dreyer.
- Lavik, H. (Red). (1957).
Stordø Kisgruber: En bedrifts historie 1907-1957. Utgitt i anledning 50-årsjubileet.
J.W. Eides Boktrykkeri: Bergen.
- Lindroth,
J. L. J. Fredrik Löwenadler. *Svensk biografisk lexikon*. Hentet fra: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10105>
- Lillerovde, K (2012).
Krig, kis og eksport: Foreningen for norsk kobberholdig svovelkis 1916-1927.
(Mastergradsavhandling). NTNU, Trondheim.
- Lovdata. Force Majeure.
Hentet fra https://lovdata.no/artikkel/force_majeure/103
- Lødrup, H, P, E. (Red). (1954).
Løkken Verk: En norsk grube gjennom 300 år. Trondhjem: Brun.
- Michelsen, K. E. (1991).
The Power of System: Zellstoffabrik Waldhof in Pernau, Livonia 1898-1915.
Scandinavian Journal of History 16(3), 189-204. Trykt utgave, London: Routledge.
- Neiberg, Michael S. (2016)
The Path to War: How the First World War Created Modern America. Oxford: Oxford University Press.
- Nerheim, G. (2009).
Fredrik Hiort. *Norsk Biografisk leksikon*. Hente fra: https://nbl.snl.no/Fredrik_Hiorth.

Nissen, G. (1976)

Røros Kobberverk 1644-1974. Trondheim: S.N.

O'Brien, T. (2009).

«Copper Kings of the Americas - The Guggenheim Brothers» i Dumett, R. E. (red).
Mining Tycoons in the Age of Empire 1970-1945. Entrepreneurship, high finance, politics and territorial expansion. Burlington & Farnham: Ashgate.

Orkla grube-aktiebolag. (1970).

Orkla grube-aktiebolag: Løkken Verk. Løkken: Orkla grube-aktiebolag.

Orkla Industrimuseum Digitalt museum.

Arbeid med Fearnley sjakt og sjakttårn. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/011012867655/arbeid-med-fearnley-sjakt-og-sjakttarn> 25/4-2018.

Pietsch, E. (2013).

Kupfer Teil A — Lieferung 1. Springer-Verlag. Hentet fra: https://books.google.no/books?hl=no&lr=&id=aHiuBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA3&dq=ramén+beskow&ots=BUSF4P89k4&sig=rQj8JE0gc6oy-qJTBhtyRGQqtI8&redir_esc=y#v=onepage&q=ramén%20beskow&f=false

Plücker, F. (1968).

Die schwedischen Eisenerzbergbau und siende Beziehungen zur westdeutschen Eisenhüttenindustrie 1880-1965 (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Köln, Köln.

Popp, Andrew. (2006).

Governance at Points Corporate Transition: Networks and the Formation of the United Alkali Company, 1890-1895. *Enterprise and Society*, 7(2), 315-52. doi: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=2&sid=a01de5cb-ff0b-4b6c-8670-b355f7f3a7bb%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#AN=0862817&db=eoh>

Reiersen, E. (2006).

Fenomenet Thams. Oslo: Aschehoug

Riste, O. (1965).

The Neutral Ally. Norway's relations with belligerent powers in the first world war. Oslo: Universitetsforlaget.

Sandvik, P. T. (2018).

Nasjonens velstand. Norges økonomiske historie 1800-1940. Bergen: Fagbokforlaget.

Söderlund, E. Wretblad, P. E. (1958).

Fagerstabrukens Historia III: Nittonhundratalet. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktrykkeri AB.

Store Norske Leksikon. (2009). «Fearnley & Eger».

Hentet fra https://snl.no/Fearnley_%26_Eger

Stugu, O. S. (2012).

Norsk historie etter 1905. Oslo: Det Norske Samlaget.

Støren, R. (1958).

«Sinding, Matthias Wilhelm» i Bull, E. Krogvig, A. Gran, G. *Norsk Biografisk leksikon* (vol. 13). Oslo: Aschehoug.

Sætrevik, N. J. (1978).

Stordø Kisgruber A/S 1945-1972 «Drift og styring» (Hovedfagsoppgave).

Universitetet i Bergen, Bergen.

Tromsdorff, P. (2013).

Verzeichnis der bis Ende 1912 an den Technischen Hochschulen des Deutschen Reiches Erschienenen Schriften. Hentet fra: https://books.google.no/books?id=1aCFBwAAQBAJ&dq=friedrich+esser+ausbildung+1907&hl=no&source=gbs_navlinks_s

Vogt, J. H. L. (1895).

Kobberets historie i fortid og nutid og om udsigterne for fremtiden : med særligt hensyn til den norske bergverksdrift paa kobber. Kristiania: Malling.

Wasberg, G, C. (1971).

Fearnley & Eger 1869-1969. Oslo: Dreyer.

Zuber, T. (2002).

Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning 1871-1914. Oxford: Oxford University Press.